

FILIP HORÁČEK – RADEK CHLUP, *Učebnice klasické řečtiny*.
Praha: Academia 2012, 446 s., 10 il.

Autori recenzovanej publikácie sami v „Předmluve“ akcentujú jej recentnosť a istú ojedinelosť v porovnaní s existujúcimi učebnicami klasickej, nie novozákonnej, gréčtiny.¹ Najväčšiu váhu je však nutné prikladať skutočnosti, že knihe jej obsah a koncepcia umožňujú byť alternatívou či významným doplnkom doterajších učebníc na českom knižnom trhu či v knižniciach. Po technickej stránke je možné na knihe vyzdvihnúť elegantnú a prehľadnú sadzbu a trvanlivú pevnú obálku i kvalitný papier. Rubom týchto skutočností sú väčšie rozmery a váha knihy, komplikujúce jej očakávateľné častejšie prepravovanie na semináre, a pomerne vysoká predajná cena. Text knihy, nielen český, ale aj (pre študentov podstatnejší) grécky, je takmer bez preklepov a technických omylov.²

Okrem zmienenej „Předmluvy“ je na začiatku knihy stať „Řecký jazyk, písmo a texty“ (s. 17-27), obsahujúca aj poznámky o „společenskom živote klasickej řečtiny“. Jadro knihy tvorí tridsaťtri lekcí, ktoré v maximalistickej podobe pozostávajú z a) gramatického výkladu, b) gréckych viet na preklad do češtiny, ku ktorým sú pripojené jednak vecné, gramatické i lexikálne poznámky, jednak nové slovíčka, c) prekladového cvičenia z češtiny do gréčtiny, d) cvičenia vo forme gramatických úloh a otázok, e) exkurzu o slovtvorbe, f) tzv. „doplňkovej četby“ (ide o súvislý starogrécky text), g) autorského výkladu o reáliách väčšinou klasickej Grécka. Nie každá lekcia však obsahuje všetky zmienené časti: doplnkové čítania sú záležitosťou prevažne neskorších lekcí, výklady o reáliách nachádzame len niekde, prvé dve lekcie sa redukovujú takmer iba na gramatický výklad. Na pomedzí súčasti niektorej lekcie a samostatného dodatku stoja rôzne gramatické tabuľky a prehľady.³

Po poslednej lekcii učebnica ponúka niekoľko príloh heterogénneho charakteru (s. 332-392): sú to ďalšie gramatické a v jednom prípade aj metrické

¹ J. HNÁTEK [et al.], *Cvičebnice jazyka řeckého*, fototypické vyd. dle vyd. z r. 1969, Praha: Vyšehrad 1998 (autorom recenzie použité vydanie); C. W. E. PECKETT – A. R. MUNDAY, *Thrasymachos. Učebnice starogréčtiny*, Praha: ISE 1995.

² V zozname odporúčanej literatúry sú dve vecné chyby: Gemollov slovník vyšiel v 10. vydaní v skutočnosti r. 2006 (s. 360), druhý diel Threatteho gramatiky r. 1996 (s. 367). Na s. 239 má študent určiť neexistujúci tvar ὀφθε. Za kritické výtky autori ďakujú aj S. Fišerovej (recte: Fischerová; s. 15).

³ „Přehled předložek“ na s. 84-85 po lekcii 8, resp. na jej samotnom závere atď.

prehľady, ale tiež bibliografická príloha a poznámka o zaobchádzaní s gréckymi vlastnými menami v češtine. Napokon nasledujú sekcie aparátového charakteru: zoznam skratiek v učebnici využívaných antických diel (s. 393-397), slovníkové informácie o ich autoroch, resp. samotných dielach, ak sú anonymné (s. 398-409), česko-grécky (s. 410-416) a grécko-český slovník (s. 417-432) a register gramatických javov (s. 433-445). K ním sa druzí „Seznam značek a zkratek“ zo začiatku knihy (s. 16).

Ako je z uvedeného prehľadu zrejmé, štruktúra učebnice je pomerne komplikovaná. Komplexnejšiu učebnicu starogréčtiny (či iného zložitejšieho jazyka) je však sotva možné zostaviť jednoduchým spôsobom a obsah, ktorý autori do učebnice zaradili, by nebolo jednoduché usporiadať výrazne prehľadnejšie.⁴ Pre orientáciu v učebnici autori popri obsahu zostavili detailný register gramatických javov (s. 433). Jeho podrobnosť je ale do značnej miery kontraproduktívna: študent neznalý problematiky obsah mnohých položiek pravdepodobne nepochopí, študent problematiky už znalý mnohé odkazy potrebovať nebude. Zložitosť registra súvisí s organizáciou výkladu samotného: ten je roztrúsený do mnohých pasáží hlavného textu, poznámok pod čiarou, poznámok k prekladovým vetám a čítaniam a mnohé konkrétosti sú v ňom uvádzané opakovane. V tomto zmysle učebnica celkom nerieši problém neprehľadnosti, ktorý autori vytykajú obom gramatikám, na ktoré vo výklade pravidelne odkazujú.⁵

Učebnice vo mne zanecháva dojem sympatickej otvorenosti voči čitateľovi – študentovi a nekonvenčnosti.⁶ Aj tento podľa môjho názoru veľmi pozitívny rys publikácie má svoj rub. Je ním jej jazyk: mám na mysli isté hyper-

---

⁴ Osobne by som však sústredil gramatické prehľady, roztrúsené za niektoré lekcie, skôr do záverečných príloh, do susedstva pravidiel písania prízvuku mien atď. (s. 332nn.), a zjednotil by som zoznam skratiek antických diel (s. 393-397) so „Seznamom značek a zkratek“ (s. 16).

⁵ J. NIEDERLE – V. NIEDERLE – L. VARCL, *Mluvnice jazyka řeckého*, fototypické vyd. dle vyd. z r. 1956, ve Vyšehradu 1., Praha: Vyšehrad 1998 (autorom recenzie použité vydanie); H. W. SMYTH – G. M. MESSING, *Greek Grammar*, [2nd ed.], Cambridge: Harvard University Press 1956. Ich kritika autormi: s. 13 a 365.

⁶ Vo výkladoch reálií sa autori neboja aktualizácií, hoci aj podľa môjho názoru mnohokrát zvláštnych či problematických (narážka na problematiku dnešného vysokého školstva v Česku, s. 243, porovnávanie „postavení asijských obchodníků v dnešní České republice“ s tým, ktoré mali athénski metoikovia, s. 48, poukaz na „zbožšťování dnešních fotbalistů a hokejistů“, s. 168 [cf. s. 273]). Veľmi otvorene a prakticky pôsobia hodnotenia publikácií a informácie o ich dostupnosti (uvádzajú-

moderné vyjadrenia,⁷ ktoré je možné predstaviť si skôr v živom prednáškovom výklade, problematické termíny⁸ a hlavne prvky, pôsobiace ako prejavy snahy o sofistikovaný a odborný slovník,⁹ kontrastujúcej so zámerom autorov nezatažovať neplodne študentov používajúcich učebnicu latinskou gramatickou terminológiou (s. 13).

Nie je bohužiaľ možné na obmedzenom priestore prebrať všetky vyššie zmienené súčasti učebnice, bližšiu pozornosť preto venujem iba dvom najdôležitejším.

Prvou je gramatický výklad, ktorý nemá v českom prostredí konkurenciu (*Cvičebnice jazyka řeckého* výklad látky poskytuje iba v niektorých lekciách, pričom ide o veľmi rudimentárne, lakonické a nesystematické poznámky či paradigmy, spoliehajúc na *Mluvniciu jazyka řeckého*). Jeho potenciálnym problémom je veľké množstvo látky vo viacerých lekciách. Autori obhajujú tento postup zámerom poskytnúť študentom pri komplexnom prebratí určitej témy možnosť „vidieť podobnosť a konfrontovať rozdielnosť príbuzných jevů“ (s. 13). Pri pohľade na lekciiu 9, menovanú ako príklad aj autormi, ktorá predpokladá prebratie všetkých konsonantických typov tretej deklinácie s výnim-

---

ce aj odkazy na internetové zdroje) v „Přehledu slovníků, mluvnic a příruček“ (s. 360nn.). Osobne najviac oceňujem premenovanie neúčelne a nezmyselne ako *futurum III.* v Česku tradične označovaných tvarov na výstižné a elegantnejšie *futurum perfektí* (viď s. 49 a 235). Pozoruhodná je aj nepriama výzva autorov (na s. 29) k tomu, aby sa v dlhých diftongoch vyslovovalo ióta (*subscriptum / adscriptum*), hoci by som bol v tomto smere oi. s ohľadom na medzinárodnú prax zdržanlivý.

⁷ Napr. „zakládaly jednotlivé obce své „klony“ po celém Středomoří a Černo-moří“ (s. 39n.), „[g]eniálně zvrhlé poklesky bohů“ (s. 260) či spojka „[p]okavad“ (s. 25).

⁸ Predovšetkým adjektívum *aoristní* (s. 61-62 atď.). Dal by som prednosť podobe *aoristový* v súlade s tým, čo uvádza J. KRAUS (ed.), *Nový akademický slovník cizích slov*, 1. vyd., dotisk, Praha: Academia 2006, s. v. *aorist*, ktorej sa ostatne nevyhli ani samotní autori (s. 381). Ďalej viď spojenie „dialektoví mluvčí“ (prečo nie „mluvčí“ či skôr „užívateľé dialektů“?) alebo „darovné ... nápisy“ (na s. 18) a pre realie antického sveta nie najvhodnejší termín *šlechtic* (s. 47 či 205) namiesto vhodnejšieho *aristokrat* (tak s. 39).

⁹ Ide o frázy ako „vyhroceně hospodárný kvazi-slabičný systém“ (s. 21) či „jsou badateli jako tvůrci alfabety obvykle nominováni ... obchodníci“ (s. 22), predovšetkým je ale nápadný termín *inskripce* (s. 404), ktorý je raz použitý ako alternatíva lexému *nápis*. Zavádzanie nového „latinsko-anglického“ termínu, ktorý má funkčný ekvivalent, je zbytočné a do filologických a pomocných historických vied by *inskripce* v novom význame vnašala zbytočný zmatok, cf. stručné zhrnutie doterajších ustálených významov lexému u J. Krausa (ed.), *op. cit.*, s.v. *inskripce*.

kou *s*-kmeňov, sa nemôžem ubrániť pochvalnému uznaniu tomuto takmer holistickému pohľadu na problematiku. Domnievam sa však, že rozhodnutie autorov a jeho ocenenie z mojej strany prameňa z toho, že látku vcelku i v detailoch už ovládame. Moje doterajšie pedagogické skúsenosti mi hovoria, že čo i len prebratie napr. alveolárnych či *r*-kmeňov študentkám a študentom na jednu vyučovaciu hodinu bohato stačí.

Snáď ešte náročnejšia je lekcija 6, preberajúca indikatív tematického imperfekta aktíva a indikatív, imperatív a infinitív aoristu aktíva tematického i sigmatického typu (incl. jeho modifikácie v prípade koreňov končiacich na nazálu, // alebo /r/). Príliš rozsiahlym na jednu lekciju sa mi zdá už len výklad aoristu, to, že sa zároveň preberá imperfektum, považujem za krok pedagogicky takpovediac neospravedlniteľný (zmysluplné by azda bolo, keby autori v jednej lekcii spojili imperfektum a iba tematický aorist).

Druhý pedagogický problém výkladu spočíva podľa môjho názoru v jeho roztrieštenosti (predovšetkým v detailoch) a istej medzerovitosti. Register napr. uvádza celkom sedem miest, kde študenti narazia na problematiku disimilácie aspirovanej plozivy, z ktorých prvé tri a jedno ďalšie obsahujú iba po jednom relevantnom lexéme bez bližšieho komentára; skutočný výklad je teda s pedagogicky problematickým oneskorením čitateľovi poskytnutý až na s. 213 a ďalej na s. 236 a 340, dané tri inštancie však nie sú v úplnom vzájomnom súlade. Inou ilustráciou roztrúsenosti výkladu je zmienená, tretej deklinácii venovaná, lekcija 9. Autori sa tu obmedzujú na všeobecnú teóriu a šesť vzorov. Univerzálna tabuľka koncoviek je však teoreticky i prakticky problematická, vyvolávajúc dojem, že neutrá majú v singulári koncovky totožné s maskulínami a feminínami, a nezohľadňujúc komplexnosť situácie v nominatíve sg. (prípady bez *-s* a odlišné od prostého kmeňa). Ani ona, ani slovný výklad dostatočne nesignalizujú zložitú situáciu v datíve plurálu (rôznorodé výsledky hláskoslovného vývoja) a v prípade *nt*-kmeňov dokonca z textu vyplýva, že tento pád má podobu: (bližšie nešpecifikovaný) dlhý vokál + /n/ + /si(n)/. Výklad istých „nepravidielností“ musí študent hľadať v poznámkach pod čiarou a predovšetkým v sekcii tejto lekcije, venovanej slovnej zásobe, pričom je však nanajvyš nutné klásť si otázku, či by nebolo užitočnejšie obetovať trochu viac priestoru vo výklade vypísaniu príslušných paradigiem. Predovšetkým však v celej lekcii nie je študent vôbec upozornený na existenciu *r*-kmeňov a ablautujúcich lexémov medzi nimi zvlášť. Situácia je napravná v nasledujúcich lekcijách, opäť však iba v slovíčkach, čo je ale v prípade týchto slov postup podľa môjho názoru nie celkom vhodný. Lexém $\theta\upsilon\gamma\acute{\alpha}\tau\eta\gamma$ je delegovaný iba do poznámkového aparátu k čítaniam, to už však rovno niekoľkokrát (s. 243, 267, 285).

V súvislosti s postupom a záberom výkladu zaujmú ešte dve skutočnosti: občas predbieha letmá zmienka či parciálny výklad definitívne poučenie o príslušnej problematike¹⁰ a napriek deklarácii z úvodu (s. 11n.) neobsahuje učebnica výklad morfológie bezo zbytku či aspoň dokladnejší než *Cvičebnice jazyka řeckého*. Výklad o „regulérne“ nepreberanej tzv. attickej deklinácii či efemérnejších deklinačných typoch alebo jednotlivostiach možno v učebnici nájsť aspoň v prehľadovej tabuľke na s. 171, v rôznych poznámkach (s. 257, 283) a v slovíčkach (Ζεύς, s. 91),¹¹ avšak medzery vykazuje výklad slovesnej morfológie: pri tvare λελειμμένοι εισί(v) na s. 235 nie je upozornené na tvary feminína a neutra, chýba upozornenie na to, že sa podľa vzoru ἴστημι v prézente časuje οὐνινημι ai. (analogicky k mediopasivu na s. 270), absentujú netriviálne paradigmy tvarov perfektného kmeňa sloves s koreňom zakončeným na nazálu (πέφασμαι atď.).

Je zrejmé, že medzerovitosť, ale hlavne sčasti repetitívny a roztrúsený postup výkladu sú dôsledkom toho, že väčší dôraz než na prebratie gramatiky kladú autori na čítanie reálnych gréckych textov (cf. s. 12). To je nepochybne legitímny prístup, ktorý navyše môže počítvať so sympatiami množstva, možno väčšiny, študentiek a študentov. Na druhej strane dnes výuka jazykov bežne prebieha tak, že sa ako čítanie tvoria neautentické (nekorpusové) a predovšetkým spočiatku jednoduché vety, prispôbené preberanej gramatike a slovnej zásobe. Psychologicky je možno dokonca vhodnejšie ponúkať študentom spočiatku ľahšie preložiteľné, hoci aj umelé, texty. Riziko okamžitého využívania autentických textov môže spočívať v tom, že osvojovanie si základov gramatiky (koncovky, systém časov a modov) bude zanedbávané v prospech energie investovanej do snahy porozumieť zložitej lektúre a táto nedostatočná „základňa“ sa prejaví pri nezvládnutom recipovaní gramatickej „nadstavby“. V konečnom dôsledku tak študent nebude spoľahlivo

¹⁰ Atematické slovesá, konkrétne typ ἐπίσταμαι, sú s predstihom pred lekciami 27 (s. 270) uvádzané už na s. 101, 119 (a mlčky ďalej). Je to možné považovať za vhodné pripravovanie študenta na úplne iný typ konjugácie, avšak je otáznou, či ho predsa len kusé poznámky o časovaní bez tematického vokálu nebudú skôr miasť. Ďalej cf. predčasné uvedenie na scénu kvôli ablautu nie celkom jednoduchého typu πόλις (s. 118) a slovesných adjektív typu -τέος (s. 189). Až kuriózne je, že v samotnej lekcii, kde sú tieto adjektíva preberané, je k jednej vete lektúry pripojená poznámka, ktorá na daný výklad odkazuje (s. 217, pozn. 6).

¹¹ Objaviť sa mi v knihe ale nepodarilo typ ἦρωσ. V pasáži venovanej maskulínam prvej deklinácie (konkrétne s. 42, pozn. h) mi osobne chýba upozornenie na vokatív etnikonov (Πέγσα).

ovládať ani gramatiku, ani zvládať čítanie zložitých textov, hoci ho absolvoval celý čas výuky.

Výkladová časť učebnice nebola celkom ušetrená omylov, nepresností a sporných formulácií, ktoré však užívateľov učebnice snád' zásadným spôsobom nezmätú. Systémovo najvýraznejšie je, že len pri úvodnom zoznamovaní s problematikou slovesného systému urobené rozlíšenie medzi kmeňom a časovým kmeňom (s. 50) je vo zvyšku učebnice zanedbávané, takže čitateľ nemusí vedieť, či je pod „kmeňom“ mienený kmeň (volil by som termín [*slovesný*] *kořen*) alebo „časový“ kmeň (volil by som termín [*vidový*] *kmen*). Správne nie je vyčlenenie tematického vokálu z („časového“) kmeňa („mezi časovým kmenem a osobní příponou stojí ... tematická samohláska“, s. 50). Práve v tomto ohľade ale naozaj platí, že napriek nie vždy celkom priehľadnému a teoreticky nie vždy celkom správne zaobchádzaniu s termínom *kmen* dokážu autori, aj vďaka príkladom, tvorbu slovesných tvarov popísať dostatočne.¹²

Závažnejší nedostatok nachádzam na s. 271 (v pozn. a): „Sloveso ἴστημι aorist v mediū netvoří...“ V skutočnosti samozrejme mediálny sigmatický aorist tvorí (ἔστησάμην), hoci má aj iba význam mediálne-prospechový.

V algoritmickej tabuľke pre rozpoznávanie významu optatívu (s. 210), inak pôvabnom a pedagogicky užitočnom príklade zmieneného nekonvenčného prístupu autorov, sa nepočíta s podmienkovými súvetiami zmiešaného typu.

Vo výkladoch pádovej syntaxe sú sporné klasifikácie, ktoré však môžu vychádzať z iného pohľadu autorov na vec alebo skôr z ich snahy klasifikáciu zjednodušiť.¹³

Pomerne nápadnou formulačnou nedôslednosťou je akurát v názve príslušnej lekcie menované perfektum „media“ (s. 9 a 224); v texte však autori hovoria o mediopasíve. Iné skôr formulačné nepresnosti nie sú natoľko podstatné.¹⁴

¹² Pasáž o tematickom aoriste (s. 62n.), v ktorej je spájaný „silný“ aorist so „slabým“ kmeňom, musí byť podľa môjho názoru pre študenta terminologicky na prvý pohľad máťúca. Nepresnosťou je uvedenie tabuľky, obsahujúce indikatív, imperatív a infinitív prézenta mediopasíva formulou „tvary indikatívu prézenta mediopasíva“ (s. 78).

¹³ Οἱ πολλοὶ κακοὶ πᾶσαν κακίαν má byť akuzatívom vnútorného predmetu (s. 143), ἀπέχει ἡ Πλάτεια τῶν Θηβῶν πολλοὺς σταδίους (s. 154) inštanciou akuzatívu miesta. Podľa môjho názoru ide o akuzatív zreteľový a v druhom prípade priestorového rozsahu.

¹⁴ Na s. 214 v bode 6 sa vyvoláva dojem, že <σ> je aspiráta. – Pri uvádzaní čitateľa do problematiky atematických slovies je nenáležito zovšeobecnené pravidlo, že

Autori zrejme nepovažujú za potrebné učiť starogréčtinu s prihliadnutím k historickej gramatike. Prínosnosť takýchto výkladov by naozaj bola zrejme veľmi rôznorodá, v závislosti od konkrétneho študenta. Takmer vo všetkých z nepočetných prípadov, v ktorých sa k historickým exkurzom predsa len autori uchýlili, sú informácie nesprávne.¹⁵ Našťastie aj tu platí, že ak študenti príslušné tvrdenia zužitkujú výhradne na to, aby si jednoduchšie osvojili danú látku, nie sú tieto omyly fatálne, ba môžu byť dokonca považované za užitočné.

Prekladové vety z gréčtiny predstavujú nepochybne druhú najdôležitejšiu, ale tiež najprínosnejšiu časť učebnice. Podstatné je, že sú naozaj (v zmysle autorskej deklarácie zo s. 12) syntakticky a predovšetkým štylisticky zložitejšie než nie zanedbateľná časť materiálu, ktorý k precvičovaniu príslušnej gramatiky ponúka napr. *Cvičebnice*.

Je možné mať výhrady voči určitým technickým rysom tejto súčasti *Učebnice*,¹⁶ tvrdeniu, že dané vety poskytujú študentom kontakt s reálnou gréčtinou,¹⁷ a na základe osobných preferencií aj ich tematickému (obsahovému,

príslušný kmeň ablautuje (s. 254). To neplatí pre aoristy typu ἔστην (ἔγνων atď.) a domnievam sa, že študentom je túto štruktúrnú odlišnosť od iných atematických typov (najpodstatnejšiu pochopiteľne pri osvojovaní si indikatívov imperfekta a atematického aoristu slovesa ἴστημι) nutné pri každej príležitosti akcentovať. – Nie celkom nesporná je definícia attickej zdvojky: „... zdvojujú celou prvú slabiku kmene...“ (s. 226). O slabiku ide iba pri izolovanom pohľade, avšak so zreteľom na slabičnú štruktúru bázy, ku ktorej má byť zdvojka pripojená, ide o prvú slabiku a začiatok slabiky druhej. Jednoznačnejšia by bola formulácia operujúca s prvými dvomi hláskami. – Pri popise tvorby silného perfekta aktíva je nepresne zovšeobecnené pravidlo „Koncové κ , γ se pŕitom aspiruje na χ , a koncové π , β na ϕ .“ (implicitne popreté predtým uvedeným príkladom πέφηνγα). – Pri popise tvorby mediálneho konjunktívu (s. 172) sa nadbytočne operuje aj s <ou> v koncovke indikatívu.

¹⁵ Ide o postulovanie historického ablautu ἔσ- : σ- (s. 292) a vysvetlenia prézntných infinitívov aktíva kontrahovaných sloviess typu τιμᾶν a μισθοῦν (s. 134, pozn. b a s. 142, pozn. b) a toho, prečo diftongy -ou a -au na konci slova v optatívnych tvaroch regulujú slovný prízvuk odlišne než v tvaroch iných (s. 182, pozn. a).

¹⁶ Relatívne nadbytočné a arbitrárne označovanie obzvlášť náročných viet (viď k tomu s. 16); rozdeľovanie slovnej zásoby medzi slovíčka, poznámkový aparát i vysvetlivky v zátvorkách priamo v texte.

¹⁷ Značná ich časť je označená ako upravená, pričom časť úprav autori dokonca neznačia (viď s. 16). – Minimálne v jednom prípade je úprava podľa môjho názoru neúčelná a činí výslednú podobu vety kvôli narušeniu paralelnosti bezmála nezrozumiteľnou (veta 6 na s. 227).

žánrovému) záberu.¹⁸ Taktiež je možné pozastaviť sa nad tým, že *Učebnice klasické řečtiny* preferuje vety „neklasické“.¹⁹ Skutočnosťou však zostáva, že F. Horáček a R. Chlup dokázali vyplniť značnú medzeru v česky vydanéj knižnej produkcii, ak má platiť, že používatelia českých učebníc majú mať možnosť byť počas výuky morfológie a základov syntaxe konfrontovaní s vetami štylisticky náročnejšími.

Tým sa dostávam k už na začiatku naznačenému celkovému úsudku: *Učebnice klasické řečtiny* je vďaka svojim kreatívnym, ale v česky vydanéj literatúre hlavne ojedinelým výkladom gramatiky a vďaka syntakticko-štylisticky náročnejším vetám podstatným obohatením českým študentkám a študentom dostupných učebných materiálov. Ignorovať ju by bolo chybou. Nepochybne navyše platí, že sa ten, kto je s knihou nespokojný, môže pokúsiť F. Horáčka a R. Chlupa napodobniť a trnitú cestu zbierania či tvorby vhodných gréckych viet a písania kvalitného výkladu absolvovať sám. Domnievam sa však, že nielen ignorácia recenzovanej učebnice, ale aj zavrhovanie starších pomôcok, *Cvičebnice jazyka řeckého* a *Mluvnice jazyka řeckého*, by nebolo rozumné. Osobne by som volil cestu kombinovania všetkých týchto materiálov, vychádzajúc z vyššie predostretých úvah, som si však vedomý, že časové možnosti všetkých vyučujúcich a študentov to nemusia dovoľovať.

Ján Bakyta (Praha)

ZBYNĚK ŠÍR, *Řecké matematické texty*. Praha: OIKOYMENH 2011. 571 s.

S knihou *Řecké matematické texty* se čtenáři dostává před oči téma, které zatím až na několik výjimek nebylo v českém jazyce uspokojivě zpracováno. Navíc se lze domnívat, že např. problematika předeukleidovské nebo pytha-

¹⁸ Oproti naratívneému dôrazu *Cvičebnice* má *Učebnice* vety skôr gnómické; neprehliadnuteľná je záľuba v Menandrových *Sentenciách* či *Gnomologium Vaticanum*. Taktiež je nápadná prominencia „filozofickej“ tematiky v podobe viet z Platóna a Diogena Laertia. – Pozornosť autorov venovaná „provokatívne nastavenému napätíu medzi mužmi a ženami“ (s. 14) môže byť užívateľmi považovaná za až príliš rušivo genderovo nekorektnú.

¹⁹ Cf. priznanie autorov na s. 321. Je samozrejme otázne, ako vymedziť klasických autorov, avšak napr. v lekcii 19 sú z nich nanajvyš 4 z 19 viet, v lekcii 22 iba 2 či 3 z 12 atď.

gorejské matematiky je zde zmíněna poprvé. Zájemce o studium raných fází matematiky a geometrie měl doposud možnost čerpat z mála zastaralých prací a překladů nebo z knižní produkce nakladatelství O.P.S., již však provázejí specifické filosofické úvahy, anebo se obrátit k zahraničním titulům. Recenzovaná kniha ve srovnání se zahraničím představuje kompromis, neboť se nesnaží předložit ucelený historický popis vývoje matematiky v antickém Řecku, a přesto poskytuje zájemci dostatečný výběr ukázek textů, jež mohou sloužit jako užitečný úvod do problematiky. Texty jsou řazeny podle historické posloupnosti období jejich sepsání a uspořádány jsou zrcadlově a bilingvně řecky s českým překladem, aby mohly oslovit co nejširší okruh čtenářů – historiků, klasických filologů, filosofů i studentů matematiky. Výběr textů je soustředěn kolem tří nejdůležitějších matematických prací starověku: Eukleidových *Základů*, Archimédových spisů a Apollóniova pojednání o kuželosečkách. Podle členění historických období vývoje řecké matematiky (s. 15-29 a „Seznam řeckých matematických textů“ s. 539) jsou před tyto ukázky umístěny zlomky předeukleidovských textů a za ně příklady z díla pythagorejce Níkomacha z Gerasy. Závěr knihy tvoří krátké části textů z římské doby a z pozdní antiky v podobě jakéhosi výhledu k dalšímu vývoji matematiky. Tematicky zahrnuje výběr práce z teoretické matematiky, jak tomuto oboru rozumí současný student matematiky, se zaměřením na řešení tří základních geometrických problémů: nalezení dvou středních úměrných hodnot (zdvojení krychle), řešení kvadratury kruhu a provedení trisekce úhlu (s. 39), tj. úloh, jež není možné řešit pouze za pomoci pravítka a kružítko.

Z pohledu čtenáře českého textu, který pouze u zajímavých příkladů nahlédne do řečtiny, je třeba pochválit práci překladatelů. Překlad sleduje přesně dikci a terminologii originálů, takže i méně zdatný gramatik řečtiny se může v originálním textu orientovat. Řecké matematické texty se oproti formálnímu jazyku současné matematiky vyznačují strohostí a techničností uspořádanou ve větách běžného jazyka a pro překladatele je spíše obtížnější udržet zavedené pojmosloví a postup úlohy než zachovat jazykový potenciál řečtiny. K orientaci v originálním textu napomáhá i přiložený oboustranný slovníček základních pojmů. Rovněž filolog při četbě záhy zjistí, že ji až na výjimky definic či postulátů musí doprovázet postupnou konstrukcí popisovaných úloh, jinak se text stává brzy nesrozumitelným. Příkladem tohoto jevu, na nějž upozorňuje již „návod k četbě“ (s. 11), je ukázka z Diofantova pojednání *Aritmetika* (s. 530-537) zavádějící určitou formu symbolického zápisu, která je však v editorově komentáři vysvětlena pouze v náznaku. Čtenář si tabulku použitých symbolů musí postupně vytvořit téměř sám.

Úvodní studie „Vývoj a téma řecké matematiky“ seznamuje zájemce s možnostmi historického zkoumání o ustavování matematiky a geometrie jako samostatných disciplín a vysvětluje některé důležité zákonitosti a pojmy, např. definice, kuželosečky nebo nauky o číslech. Poskytuje tím dostatečnou průpravu pro následnou četbu, ale pro podání byť jen základního přehledu je úvod dosti stručný a zaměřený pouze na teoretické uchopení matematiky. Stranou zůstávají dochované zmínky o zkoumání zákonitostí geometrických teorémů či o snahách o jejich aproximaci. Zmíněn není ani důležitý praktický přesah matematiky jak z pohledu vlivu praxe na teorii, tak teorie na praxi, snad kromě vysvětlení věnovaného umístění teorémů u Eukleida či Archiméda do „reálných či ideálních světů“ (s. 32) nebo krátké studie o „zápalných zrcadlech“ a zmínky o využití teorie parabol v optice (s. 379). Naopak lze ocenit, že studie z důvodu stručnosti nezatěžuje čtenáře výkladem o obtížně doložitelných vlivech mezopotámské, fénické či egyptské kultury na řeckou matematiku.¹

Z pohledu historika vědy poskytuje kritérium teoretičnosti zavedení deduktivního postupu prezentace matematického problému, který vychází od obecné formulace založené na axiomech a pokračuje provedením jedné z možných forem důkazu. Na dlouhou dobu dějin matematiky, filosofie a dalších teoretických disciplín se vzorem tohoto stylu stalo formální uspořádání Eukleidových *Základů*. Eukleida však předcházely úvahy obsažené v Platónových a Aristotelových spisech i speciálněji zaměřené snahy následovníků těchto myslitelů o systematizaci jednotlivých disciplín, jež přesahují rámec matematiky specifickou ontologií, epistemologií i kosmologií. Odkazy na Platónova a Aristotelova díla na mnoha místech úvodní studie působí jako náhodně vybrané zmínky o matematice než jako součásti koherentního výkladu založeného na studiu daných textů (např. s. 16, 19, 42). U obou myslitelů se vyskytují složité matematické problémy a úvahy o jejich obecné platnosti, ale i tyto zmínky slouží vlastnímu filosofickému záměru, který ve studii není zohledněn.² Např. Platón v dialogích nepovažuje zkoumání matematických teorémů za cíl úvah, nýbrž za východisko promyšlení základních pojmů a struktur založení světa a lidského poznání v něm. Tento rámec

¹ Viz např. B. WAERDEN VANDER, *Science Awakening*. Groningen, Noordhoff 1954.

² T. HEATH, *History of Greek Mathematic*, Vol. I. Oxford 1924. Studiu zmínek ve filosofických textech je věnována čítanka k tomuto dílu: *Selections Illustrating History of Greek Mathematic*. I. THOMAS (transl.), Cambridge 1939.

zahrnuje dělení disciplín na praktické (počítářství, zeměměřičství, napínání strun) a teoretické (nauky o číslech, geometrie, hudební teorie), z nichž druhé zmíněné poskytují obecné problémy či hypotézy, jichž se uvažování chápe v dialektické úvaze o základních strukturách nejobecnějších pojmů.³ Aristotelés se proti zmíněným úvahám ostře vymezuje, což jej vede k promyšlení obecných zákonitostí postupu důkazu v logických spisech a ke kritickému posouzení principů čísel a geometrických teorémů ve spisech věnovaných fyzice či metafyzice.⁴ Jeho zájem se primárně neobrací ke kritice a poznání matematických zákonitostí, nýbrž k nauce o principech veškerenstva či k logickým zásadám vedení argumentace (s. 34-35). Bez vysvětlení kontextu působí v úvodní studii zvláště zmínky o „dvou odlišných postupech“ matematiky: o jednom teoretickém pěstovaném v Alexandrijské škole a o druhém filosofickém pěstovaném v platónském a pýthagorejském prostředí. Ještě u Eukleida je však patrný vliv platónského myšlení a snaha dokázat filosofické úvahy, jež přecházejí od zájmu o matematické teorémy k zájmu o principy řádu veškerenstva. Z hlediska filosofie tedy promyšlení složitějších matematických problémů zahrnuje i kosmologické a teologické ohledy, protože teorémy matematiky leží v základu konstrukce světa a určují jej na praktické a smyslové úrovni. To platí i pro pozdní platonismus, z něž autor úvodu čerpá, např. pro Proklův *Komentář k I. knize Eukleidových Základů*, i pro Níkomachovo pýthagorejství a jeho nauku o číslech (viz kap. „Dvě aritmetické tradice“, s. 46-50).

Nedostatečné vysvětlení historického kontextu se projevuje v samostatném úvodu k pýthagorejským textům Níkomacha z Gerasy, v nichž nauky o číslech sloužily jako mezistupeň a teoretická průprava k teologii.⁵ Nevyhovující je v tomto smyslu úvod k zařazené ukázce z díla platonika Theóna ze Smyrny (s. 345). Naopak je třeba ocenit obsah samostatných úvodů k ukázkám z Eukleidových *Základů* a z Archimédova díla (s. 96-109, resp. 266-283), neboť je doplněn o speciálnější informace o následujícím textu a zmiňuje potřebné údaje o tom, jak dílo vznikalo a jak je ve svém celku členěno.

³ Platón, *Resp.* 510 c-d; *Resp.* 521c-534e.

⁴ Viz T. HEATH, *Mathematics in Aristotle*. Oxford 1949.

⁵ Viz např. D. J. O'MEARA, *Pythagoras Revived, Mathematics and philosophy in late antiquity*. Oxford 2006.

Četbě textů napomáhá propracovaný systém poznámek pod čarou a doprovodných znázornění. Poznámky často přesahují rámec pouhého vysvětlení probírané úlohy a zařazují křížové odkazy do předchozích a následujících textů či možné varianty řešení, včetně formálního přepisu obtížnějších postupů. V úvodní studii i v dílčích studiích může působit rušivě autorovo nadužívání archaizující dikce češtiny, která se projevuje umístěním přívlastku až za jméno na konci věty: „... práce dřívější“, „... autorů starších“, „... výsledky geometrické“.

Zmíněné teoretické či stylistické nedostatky jsou však v porovnání s přínosem knihy zanedbatelné, neboť je možné předpokládat, že s ní bez větších obtíží budou pracovat všechny zmíněné okruhy zájemců jako s odborně připraveným úvodem do studia dějin matematiky, případně někdo z uživatelů v újeji zaměřené studii nebo novém překladu kompletního spisu doplní v českém prostředí řídkou produkci kvalitních publikací věnovaných dějinám tohoto oboru.

Antonín Šíma (Praha)

VELLEIUS PATERCULUS a FLORUS, *Dvojitý pohled na římské dějiny*. Překlad, předmluva a poznámky BOHUMILA MOUCHOVÁ. Praha: Arista – Baset 2013, 583 s. (Antická knihovna sv. 82).

Tímto titulem nabízí Antická knihovna věrným čtenářům klasických autorů již osmý (!) svazek překladů pořízený profesorkou B. Mouchovou (z části ve spolupráci s J. Burianem); zásluha překladatelky o propagaci antické literární tvorby je tím víc než jasně vyjádřena. Šťastným rozhodnutím bylo spojit v jednom svazku historické spisky dvou méně známých, ale přesto významných autorů: *Římské dějiny* Velleia Patercula (asi 19 př. Kr. – po 30 po Kr.) a *Epitomé* (Výtah z Liviových dějin) Annia Flora (2. století po Kr.).

Předmluva (s. 7-40) se věnuje všem podstatným otázkám, které umožňují čtenáři poznat autory a jejich dílo a zároveň i umístit jejich literární výkon do širšího kontextu historického žánru. Biografie Velleiova je známa z jeho četných osobních údajů přímo v díle: vysoká vojenská kariéra na různých místech říše, přízeň Augustova i Tiberiova (prétorem v roce 14 po Kr.), pak odmlčení a v r. 30 se před námi objevuje jako autor historického spisku, věnovaného konzulovi toho roku Marku Viniciovi, jehož rodina pro svou blízkost ke dvoru patřila ke společenské špičce té doby. Naproti tomu o Florovi nevíme téměř nic, dokonce i jeho *jméno* jako autora *Epitomy* zůstává nejisté.

B. Mouchová pojednává samozřejmě i tento klíčový problém a z variant jména, které jsou v tradici k dispozici (*Ann(a)eus Florus, Iulius Florus a Annius Florus*) se rozhoduje pro Annia Flora, snad totožného s básníkem a řečníkem Hadriánovy doby a autorem dialogu *Vergilius – orator an poeta?*. Tuto identifikaci však s rozumnou opatrností nepokládá za jistou. V předmluvě je věnována pozornost, byť jen stručná, i otázce pramenů, z nichž nejspíš oba historici čerpali své informace, a také osudu a vlivu obou spisů v následných obdobích. Odlišný osud obou děl se podepsal i na rukopisné tradici: pro Flora, který se díky své stručnosti a významnému morálnímu apelu stal školní četbou, se dochovalo množství rukopisů, kdežto rekonstrukce Velleiova textu je dnes závislá prakticky jen na Rhenanově *editio princeps* (1520), založené na murbašském rukopisu, který se nezachoval. Tím je dáno, že Velleiův text zůstává na četných místech sporný, jak se i čtenář dovídá z překladatelčiných poznámek k příslušným místům.

Jádrem předmluvy je autorčina zasvěcená charakterizace obou děl po stránce obsahové a stylistické a opravdu podařené vystižení záměrů a postojů obou autorů v jejich silně rétorickém zpracování římských dějin. Velleius a Florus byli zřejmě osobnostně odlišní, s jinými životními zkušenostmi, a rozhodně psali pro odlišné publikum. Spojovalo je vlastenecké přesvědčení o římské velikosti a didaktické hodnotě římských dějin, které oba pojmají jako návodný zdroj příkladů (*exempla*) chování, rozhodování a jednání. Oba historikové podávají výklad zhruba stejného období římských dějin, Florus do Augusta, Velleius ještě šestnáct let Tiberiovy vlády. Zatímco Florus pojímá svůj úkol úžeji a popisuje v podstatě jen římské zahraniční a vnitřní (občanské) války, Velleius píše stručné univerzální dějiny (od trójské války), které od určitého okamžiku ústí do dějin římských. Velleius má tedy pro čtenáře mnohem pestřejší informace. Připomeňme jen jeho heuristicky jistě náročné exkurzy o římské kolonizaci (I,14-15), o řecké a římské kultuře (I,16-17), o římských provinciích (II,38-39); díky době svého působení může mj. i jako první informovat o Varově porážce v Teutoburském lese nebo o markomanském Marobudovi působícím na našem historickém území. Oba autoři jsou spisovateli moralizujícími (v Římě to ani jinak být nemohlo) a v určité míře i kritickými, ale i v tom je mezi nimi nápadný rozdíl. Velleius je optimističtější; i přes kritizovaný úpadek krize republiky jsou pro něj římské dějiny lineárním progresem s vrcholem ve vládě jeho obdivovaného vojevůdce a císaře Tiberia (panegyrický ráz Velleiových dějin B. Mouchová dobře připomíná). U moralisty Flora sledujeme – při jeho zásadním obdivu k Římu, k němuž se i jako provinciál původem hrdě hlásí – zápas optimismu se skepsí, který je nahuštěně vyjádřen zvláště v jeho úva-

hách v přechodné partii mezi první a druhou knihou (I,47). Četba těchto spisků vybídne čtenáře nejen k jejich srovnávání, ale i k vážným úvahám nad řadou konkrétních problémů dějin, událostí i člověka. Předmluva B. Mouchové čtenáře k této četbě velmi dobře připravuje.

Překlad úspěšně reprodukuje nejen obsah autorského sdělení, ale i styly obou autorů, které si jsou v mnohém velmi podobné, ale přesto jsou v překladu viditelně odlišeny. Oba autoři jsou, jak již bylo řečeno, vychováni rétorikou, využívají pestrout paletu stylistických figur, setkáváme se s archaismy, vlivy Cicerona a Sallustia i s novátorskými slovními obraty, významovými posuny slov i s poetismy, uplatněn je často až přepjatý patos, exklamace, antithese, nepominutelné (především u Flora) jsou u publika oblíbené moralizující reflexe, atd. Překladatelka se snaží toto vše vystihnout, pokud je to ovšem pro češtinu přijatelné a může to dnešního čtenáře vůbec oslovit. Řadu pasáží rozumně převádí volnějším překladem, snaží se vystihnout jemnější nuance významu slov a nevyhýbá se výrazové aktualizaci v rámci dnešního jazykového úzu. Tak např. u Vell. II,13,24 je Massilia označena jako *Graecula civitas*, v převodu „toto zhýčkané řecké město“; Vell. II,118,2 je Arminius charakterizován mj. jako *ardorem animi vultu oculisque praeferens*, v překladu „s charismatickým výrazem v tváři, s jiskrou v očích“; u Flora I,30,4 je Andriskos (Lžifilippos) popsán jako *imaginarius et scaenicus rex*, v překladu volně, ale případně „iluzionista“; Florus II,13,50 (Caesarův povel) *ad iactationem* – „líbivý pro propagandu“. Překladatelka se snaží čtenáři nabídnout i ekvivalent latinské hry s významem slov, např. ve Vell. II,62,6 je Ciceronův výrok o Octavianovi *Caesarem laudandum et tollendum censebat* sice velmi volně, ale nápaditě přeložen „že Caesara je třeba uklidnit a odklidit“ (s pozn. na s. 388). B. Mouchová si prostě počíná jako zkušená a odborně dokonale vybavená překladatelka, která se cítí stejně dobře doma v prostoru latinském jako českém. Jen na několika místech se překladatelka přece jen až příliš věrně drží originálního textu, jehož dlouhé a složitě sestavené periody český text přetěžují, srov. např. Velleiovy charakteristiky Marobuda (II,108,2) a Arminia (II,118,2); bylo by vhodnější tyto pasáže pro češtinu „rozbít“.

Posuzování překladu je v určité míře vždy subjektivní záležitost; posuzovatel se sám stává překladatelem a leccos by přeložil jinak (ne nutně vždy lépe). Logicky, dva různé překlady nemohou (ba nesmějí) být stejné. Na řadě míst bych jistě volil jiný slovosled, nebo s jinak chápaným důrazem v kontextu bych uvedl odlišný sled vět. Zde pochopitelně uvádím jen ta místa, kde vidím možnosti věcných úprav a upřesnění.

K Velleiovi: na více místech se překládá *legatus* jako „pobočník“; lépe nechat legát (ať je to velitel legie, nebo správce provincie); I (1,5), 3-4: překlad místa je opravdu obtížný; není jasný vztah mezi centuriemi a tribuemi, *centuriis tribus* může být dativ; v příběhu s brusem a břitvou u Flora (na rozdíl od Livia) zřejmě přesekl brus král, ne augur; I,5,3: má být „před 1000 lety“; I,13,3: Scipio upevňoval „síly duševní studiem“ („duševním“ je jistě pouhým přehlédnutím); I,18,3: Velleius patrně soudil, že „tato (řecká) města, *i ta v Itálii*, zůstala nedotčena kulturním úsilím“; II,4,3: lépe asi „nikdo se nezapsal do dějin vyhlazením slavnějších měst“; II,67,4: není zcela jasná volba překladu „Bratr je kořistí, nepřítel klidně spí“ pro uvedený latinský verš (s pozn. *ad l.*); II,99,1: místo „tribunátem“ musí být (z právního hlediska) „tribunskou pravomocí“; II,62,2: přesněji asi „všichni úředníci (*omnia imperia*) ... byli podřízeni jejich pravomoci“; II,79,2: přeložil bych spíše „vzal si za manželku Livii, jíž se bývalý manžel Nero vzdal“ (*despondente*; byl jistě pod nějakým tlakem); II,106,2: „byly zlomeny síly Langobardů zuřivějších než divocí Germáni“ – smysl však je, že Langobardi byli zuřivější, než je u divokých Germánů běžné.

K Florovi: I,3,5: je příliš silné hovořit o „vraždě“ Brutových synů, lépe usmrcení; I,9,2: „že rozkaz je víc než vítězství“, smysl tu vyžaduje asi „poslušnost rozkazu“; I,11,2: má být „smlouva byla uzavřena s oběma stranami“ (tak i pozn. na s. 454); I,13,1: „válka s Tarentem, podle jména jediná, avšak pokud jde o vítězství, několikanásobná“, volil bych překlad „pokud jde o množství poražených“; I,13,21: v originálu jsem nenašel „čtvrtinový podíl na vládě“; I,18,32: lépe asi „leč světovládný národ si *i tak* zachoval svůj majetát...“; I,47,7: *nimiae felicitates* – „ohromné úspěchy“ jsou fakticky na místě, ale „přílišné štěstí“ zní přece jen římstěji; II,1,7: místo „vysávat finanční oběživo“ bude lépe „vysávat státní pokladnu“; II,2,4: místo „kdy se měl navrhnout zákon“ přesněji „kdy se mělo hlasovat o návrhu“; II,2,9: jednoznačnější bude „domáhat se u římského národa splnění *Drusových* slibů“ (ne slibů římského národa); II,9,16: Ancharia zabili, protože mu Marius odmítl podat pravici; Marius zřejmě svým lidem nařídil, aby zabili toho, komu odmítne podat pravici na pozdrav, proto v textu *fatalis illa manus*; II,13,64: *novum bellum* – spíše než „skutečná válka“ to byla „nová válka“, jako by vše začalo od začátku; II,13,68: upravit „když se kdosi tázal“ (otázka nesměřovala ke Scipionovi); II,13,77: „která (tj. města) platila za přízeň vojevůdcům té či oné římské strany“, dle originálu prostě „za spojenectví s Římem“, Florus si tu dovoluje trpkou ironii; II,20,3: (o Parthech) „nepřítel prchá do polí“, lépe asi „uniká do rovin“; II,20,10: snad spíše „protože vyvázl živý“ (srov. Vell. II,82,3).

Komentář k oběma dílům je celkově v proporcii celé publikace zdánlivě obsáhlý (s. 315-534), poznámky k jednotlivým místům mohou mít ovšem přesto jen omezený prostor. Ten ale B. Mouchová využívá velmi promyšleně jak výběrem komentovaných míst, tak obsahem informací; přitom snad oprávněně může počítat s vyšší vzdělaností úrovní čtenáře. Ten je tak upozorňován (zvláště u Velleia) na problémy textověkritické a chronologické, na autorské nepřesnosti, omyly nebo záměrné modifikace faktů (příp. jejich zamlčování) a dostává průběžně přiměřené množství historických, věcných a prosopografických informací, bez kterých není možné textu, resp. popisovaným událostem porozumět. Kladem poznámek je jejich stručnost a formulační jednoznačnost. Vzhledem k tomu, že v tomto svazku jsou uvedeny spisky dvou různých dějepisců, bylo by bývalo, myslím, užitečné na vhodných místech odkázat na obdobné pasáže u druhého autora, což by čtenáře mohlo navést k uvědomění si shod nebo odlišností v zpracování týchž jevů u obou autorů.

Při tak velkém a pro uspořádání náročném množství různorodých informací se pochopitelně najdou „slabší místa“, která si – jak známo – vždycky snáze uvědomí posuzovatel než autor. V poznámkách věnovaných Velleiovi: I,5,3: nesouhlasí číselný údaj pro Nepota; I,8,4: Amulius Numitora nezabil, svrhl ho z trůnu a zabil jeho syna (v překladu by proto bylo lépe dát „pomstít křivdu na dědovi“; I,15,4: snad by bylo lépe uvádět i v překladu Scolacium Minervia, Tarentum Neptunia; Minervie budí v češtině dojem genitivu; oficiální označení bylo *Colonia Minervia Scolacium*. II,6,3: využití Liciniova zákona o maximálním nájmu státní půdy se běžně připisuje Tiberiu Gracchovi, ne Gaiovi; jde zřejmě o Velleiův omyl; II,7,3: Opimius preferoval Jugurthu za úplatu (třeba dodat); II,8,2: zde jde o záměnu: Metellus Caprarius neslavil triumf nad Parthy, ale (ilyrskými) Parthiny; II,9,6: Pomponius byl patrně první, kdo začal skládat atellány jako literární dramata; II,36,2: ke Catonovi Ml. srov. přesnější pozn. na s. 366; II,46,4: C. Cassius neporazil a neusmrtil Pakora, to až Ventidius Bassus r. 40/39 př. Kr. (srov. Florus II, 19,5); II,63,1: Lepidus se stal (z kalkulu M. Antonia) nejvyšším pontifikem namísto zabitého Caesara, ne na úkor Oktaviána; II,77,3: chybí informace, kdo byli Menás a Menekratés (v textu); II,118,4: Segestes byl nejen Ariminiovým strýcem, ale také tchánem; II,119,5: čtenář se bude ptát, proč asi bylo Varovo tělo polospálené.

I ke komentáři k Florovu dílu mám několik poznámek a návrhů. Tak I,1,8: má být spíše „spřežení býka a krávy“; býk symbolizoval sílu, kráva hojnost. I,3,3: tradice o tom, že Horatiové a Curiatiové byli bratřenci, je patrně nejslabším momentem celé legendy; I,4,8: místo Tarquinius má být Arruns.

V I,5,1: (a i v překladu) Mamilius Tusculanus se dá spíše chápat jako Mami-
lius z Tuscula, než jako jméno; k místu I,9,3 bude čtenář nejspíš očekávat
vysvětlení pojmu *devotio*; I,18,33: konzulát Lutatia Catula trval ovšem až do
konce února 241 př. Kr., začátkem roku tedy mohl bitvu svést ještě jako konzul;
I,22,1: Korsika byla Římany obsazena už v průběhu 1. punské války, ne
až r. 237 př. Kr.; I,33,6: Hanno je zřejmě Velleiův omyl místo Mago (nej-
mladší Hannibalův bratr); II,2,5: i na tribuna mohlo být uplatněno kolegiální
veto, porušením *sacrosanctitas* bylo zbavení tribuna úřadu; II,4,1 přesněji:
Marius byl konzulem 107 a 104-100 př. Kr.; II,9,16: Merula byl *flamen Dia-*
lis, ne tedy *pontifex maximus*; II,12,7: Cicero přednesl svou 1. řeč proti Cati-
linovi 7. nebo 8. listopadu (omylem je uveden prosinec); II,13,20: Pompeius
je u Flora *princeps patrum*, „technicky“ vzato tedy ne *princeps senatus*;
II,13,66 (a 70): místo Tunis má být Tunisko; II,13,75: Varus padl u Mundy,
ne u Thapsu; o malé přehlédnutí jde ve II,15,1: Octavianus převzal oficiálně
Caesarovo jméno a dědictví v r. 43 př. Kr., kdy si nechal svou adopci posvě-
tit formálním hlasováním lidu; II,18,9: jen přehlédnutím je 48 př. Kr. místo
480 př. Kr.; II,20,2: proti Florově výtce, že Antonius útočil na Parthy bez
důvodu, lze uvést, že z římského hlediska „spravedlivým důvodem“ byla od-
veta za porážku u Karrh; s tažením, jak známo, počítal už Caesar a Antonius
měl k dispozici jeho strategické plány; II,34,66: přesněji řečeno, senát udělil
Octavianovi čestný titul Augustus (Vznešený, Požehnaný), a ten jej pak při-
jal za své osobní jméno (jako výraz úcty k senátu).

Výčet těchto míst je malý a rozhodně nikterak nesnižuje užitečnost a kva-
litu poznámkového aparátu vcelku, ba je výrazem upřímného respektu vůči
autorčině náročné práci.

B. Mouchová do svazku připojila ještě překlad fragmentu z úvodu Floro-
va jinak nedochovaného dialogu *Vergilius – řečník nebo básník?* K výbavě
knihy patří ediční poznámka, seznam použité literatury, grafické rodokmeny
Scipionů a juliovsko-klaudiovské dynastie a jmenný rejstřík (omylem je psá-
no *Insubrové* místo *Insubrové*). Užitečné jsou mapky na obou předsádkách,
byť jejich rozměry vyžadují dobrý zrak, především proto, že jsou v nich za-
znamenaný lokality uváděné v obou překládaných spisech (na zadní předsád-
ce je obrácený titulek Dolní a Horní Germánie).

Je chvályhodné, že oběma dlouho zanedbávaným a přece zajímavým au-
torům nyní Antická knihovna zajistila moderní a kvalitní český překlad, kte-
rý konečně nahradí zcela zastaralé překlady J. Chmely (Florus, 1843) a F. Š.
Kotta (Velleius, 1902), a že tuto práci zadala právě B. Mouchové. Té patří
naš dík za postupné překlady římského historického žánru doby císařské, kte-
ré českému publiku představují pestrost autorů, obsahových variací, metod,

záměrů a dobových manýr v této oblasti literární tvorby. Nyní se můžeme těšit na převod dalšího autora, sice římského, ale z jiného ideového „soudku“ – křesťanského historika Orosia.

Václav Marek (Praha)

PETR KITZLER, *Athletae Christi. Raně křesťanská hagiografie mezi nápodobou a adaptací.* Praha: Filosofia 2012. 232 s.

Umučení sv. Perpetuy a Felicity (*Passio ss. Perpetuae et Felicitatis*), jeden z nejpodivuhodnějších raněkřesťanských hagiografických textů, nepřestává dodnes fascinovat čtenáře ani literární historiky a i po téměř osmnácti letech od svého vzniku stále vyvolává vášnivé diskuse. Příběh umučení skupiny mladých katechúmenů v Kartágu za vlády císaře Gety (189-211) byl sepsán pravděpodobně na počátku 3. stol. po Kr., krátce po události samotné. *Passio*, poskládaná do souvislého celku z různých pramenů neznámým redaktorem, zřejmě očitým svědkem exekuce, líčí celou událost nezvykle věcně, takřka „realistickým“ způsobem. K tomuto dojmu přispívá i fakt, že podstatná část vyprávění má podobu osobního deníku jedné z mučednic, Vбие Perpetuy, inkorporovaného do textu, jak tvrdí redaktor, bez jakýchkoli dodatečných úprav. Přestože o věrohodnosti jeho slov lze oprávněně pochybovat, působí tato část, podávaná v první osobě bez jakýchkoli rétorických příkras, neuvěřitelně autenticky a v kontextu antické literatury vypadá jako zjevení. Perpetua věcně popisuje svoje zatčení, výslech před římským prokonzulem, emotivní roztržku s otcem, který se ji snaží odvrátit od jejího úmyslu zemřít mučednickou smrtí, pobyt ve vězení i problémy s odstavením malého syna, kterého v době zatčení ještě kojila. Fascinující je nejen nehledanost a prostota Perpetuina způsobu vyprávění, jež se nezastaví ani před tak intimními záležitostmi, jako je kojení a zánět prsou, nýbrž i popis vidění, jichž se mučednici dostalo v posledních dnech před její smrtí a jež jsou dodnes považována za jednu z nejvýznamnějších ukázek raněkřesťanských eschatologických představ.

Právě tomuto výjimečnému textu, v českém prostředí dosud spíše opomíjenému, je věnována studie Petra Kitzlera *Athletae Christi. Raně křesťanská hagiografie mezi nápodobou a adaptací*, byť ze samotného titulu to není na první pohled zřejmé. Autor, jenž je odborníkem na raněkřesťanskou literaturu, napsal o *Passio Perpetuae* už několik časopiseckých studií a přeložil do

češtiny i text samotný.¹ Recenzovaná monografie, která je upravenou verzí jeho doktorské disertace, tak shrnuje výsledky několikaletého bádání a představuje jediné systematické pojednání na toto téma v českém prostředí. Celá studie je rozvržena do tří oddílů. První z nich se zaměřuje na samotnou *Passio Perpetuae*, shrnuje současný stav bádání o tomto hagiografickém textu a představuje základní problémy spojené s jeho interpretací. V dalším oddílu se pak autor zabývá „druhým životem“ tohoto díla, tedy tím, jak byl přijímán v následujících staletích a jak se stále více prosazovala snaha zahladit jeho nekonvenční prvky a uvést ho do souladu s katolickým dogmatem. Třetí část, označená jako apendix, pak obsahuje překlad jednoho Augustinova a jednoho pseudo-Augustinova kázání, pronesených při příležitosti církevního svátku této mučednice. V obou případech jde o první překlady těchto latinských textů do češtiny.

Jak už bylo řečeno, v prvním oddílu studie shrnuje autor současný stav bádání o *Passio Perpetuae* a seznamuje čtenáře s problémy spojenými s interpretací tohoto textu tak, jak je reflektuje moderní odborná literatura. Autor studie nejenom reprodukuje, nýbrž i kriticky hodnotí názory současných badatelů a ve většině sporných otázek se přiklání ke *communis opinio*. To se týká jak otázky doby vzniku textu, dnes vesměs datovaného do let 203 až 210 po Kr., tak i problému jeho autorství a vztahu zachované řecké a latinské verze (většina badatelů dnes zastává názor, že jde o dílo neznámého svědka popisovaných událostí a že původním jazykem textu byla latina). Samostatná kapitola je věnována věroučnému kontextu, z něhož *Passio Perpetuae* vzešlo a který významným způsobem ovlivnil jeho výslednou podobu. V redaktorově prologu totiž zaznívají některé montanistické myšlenky, jako je důraz na nová proroctví a trvalé působení Ducha svatého, takže byl text někdy pokládán za produkt montanistického prostředí. Jak ale Petr Kitzler přesvědčivě ukazuje, samotné vyprávění o umučení Perpetuy je spíš věroučně neutrální a nelze v něm nalézt žádné jednoznačné stopy nějakého heretického učení, nemluvě o spornosti samotné zpětné aplikace katolické ortodoxie na tuto ranou *passio*. To, co činilo tento text v očích katolických církevních autorit problematickým, nebyla ani tak jeho teologická závadnost, jako spíš „podvrtný potenciál“, jenž se v něm skrýval a který stavěl na hlavu zavedené společenské a církevní pořádky. A právě těmto „subverzivním“ nebo „inovativním“ prvkům, jak je nazývá, věnuje Petr Kitzler hlavní pozornost.

---

¹ Český překlad *Passio Perpetuae* je obsažen v souboru *Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury*. Uspořádal P. KITZLER. Praha: Vyšehrad 2009, s. 139-168.

Passio Perpetuae představuje v tomto směru výjimečný text, jenž se stal v posledních třiceti letech vděčným objektem zkoumání celé řady sociologicky a genderově orientovaných studií. Jeho hlavní hrdinkou a vypravěčem v jedné osobě je totiž žena, navíc žena popírající svým vystupováním dobové společenské a genderové konvence, k nimž se hlásila i katolická církev. Perpetuina příprava na mučednickou smrt je spojena s postupným odkládáním standardních ženských rolí (role dcery, manželky, matky) a zároveň s projevy mimořádné Boží milosti, jež hrdinku nadřazují jejím mužským spolumučedníkům. Díky tomu disponuje výjimečnými mystickými schopnostmi, jež jí umožňují komunikovat s Bohem a vyžádat si prakticky na počkání vidění, což jí dodává nezpochybnitelnou autoritu a zajišťuje obdiv ostatních křesťanů. Toto dominantní postavení, v antické maskulinní společnosti vyhrazené mužům, je pak symbolicky potvrzeno v závěrečném vidění, v němž se Perpetua utká s ohyzdným Egypťanem, její transsexuální přeměnou v muže. Mučednická zkušenost je tedy v případě hlavní hrdinky spojena se změnou její pohlavní identity, v genderově orientovaných studiích označované jako „defeminizace“ nebo „maskulinizace“. Perpetua však popírá nejen dobové socio-genderové stereotypy, ale i zavedenou církevní hierarchii. Mučednická aureola i mimořádná Boží přízeň totiž dodávají pouhé katechúmence mimořádné charisma, jež konkuruje i biskupské autoritě, což je opět symbolicky vyjádřeno v jednom z vidění, kde Perpetui padá k nohám biskup Optatus a prosí ji o přímluvu. V rozporu s katolickým učením je mučednice dokonce schopna dosáhnout svou modlitbou odpuštění hříchu pro vlastního nepokřtěného bratra. Není proto divu, že tyto momenty narážely u pozdějších církevních autorit na nepochopení a že v následné recepci textu se projevovала snaha tyto „subverzivní“ prvky potlačit nebo je reinterpretovat v souladu s katolickou doktrínou.

Těmito snahami se zabývá druhý oddíl studie Petra Kitzlera, zaměřený na recepci *Passio Perpetuae* u pozdněantických církevních otců. Jak autor dokládá na konkrétních příkladech, nabývá tato recepce různých forem, od využití *Passio Perpetuae* coby autoritativního textu v teologické polemice (Tertullianus), přes nápodobu její narativní strategie (africká tradice mučednických akt) až po snahy reinterpretovat toto dílo v souladu se stávajícím církevním dogmatem (Aurelius Augustinus). Hlavním námětem této části je ale proces „normalizace“ tohoto výjimečného textu, jež podle autora studie začíná už u jeho anonymního redaktora. Ten se totiž snaží neutralizovat některé prvky, které by mohly narazit u jeho potenciálního publika, a to nejen v pasážích, kde promlouvá svým vlastním hlasem, nýbrž pravděpodobně i v samotném „deníku“ mučednice. Projevuje se to mimo jiné snahou oslabit

maskulinní rysy hlavní hrdinky a dodat jí určité ženskosti. P. Kitzler v této souvislosti používá termínu zpětná „feminizace“. Největší pozornost je ale věnována Aureliovi Augustinovi a anonymnímu autorovi *Acta Perpetuae*, kteří se snaží, každý po svém, vypořádat se subverzivními motivy této *passio* a harmonizovat ji s katolickým dogmatem. Aurelius Augustinus ve svých kázáních pronesených při příležitosti svátku sv. Perpetuy uvádí na pravou míru některé sporné pasáže tohoto mučednického textu tím, že je chápe alegorickým a symbolickým způsobem, a zároveň vysvětluje výjimečné schopnosti mučednice ne jako projev jejího osobního charizmatu, nýbrž jako působení Boží milosti. Tato interpretace je, jak ukazuje P. Kitzler, součástí Augustinovy vlastní teologie mučednictví, která se formovala v polemice s africkými donatisty. Ze stejného teologického podhoubí vycházejí podle autora studie i *Acta Perpetuae*, jejichž vznik je datován do první poloviny 5. stol. Podnětem ke vzniku tohoto textu byla podle něj snaha realizovat Augustinovy interpretace v praxi a přepsat původní *passio* v méně konfliktním duchu. Anonymní autor akt proto omezuje narativní pasáže, využívá osvědčené protokolární stylizace, přesouvá důraz z Perpetuy na jiného, mužského mučedníka, Satura, a minimalizuje význam vizí. P. Kitzler odmítá teorii, že primárním motivem těchto změn je záměr rekatolizovat původní „montanistickou“ verzi *passio*, a kloní se k názoru G. A. Guazelliho, podle něhož *Acta Perpetuae* vznikla jako součást polemiky s donatistickou církví, jež se pasovala do role jediné a pravé dědičky odkazu křesťanských mučedníků (viz s. 147). Proti této hypotéze lze však namítnout, že v době předpokládaného vzniku akt (někdy mezi lety 420-450) už byla donatistická církev dávno za svým zenitem a polemika s ní už nehrála v křesťanském diskurzu významnou roli. Nelze proto vyloučit možnost, kterou P. Kitzler odmítá, totiž že pravým záměrem autora *Acta Perpetuae* bylo nahrazení původní *passio* její konformnější verzí a nenápadné vytlačení tohoto textu z liturgického čtení. Nic na tom nemění ani fakt, že vzhledem k nesmírné popularitě *Passio Perpetuae* se tento záměr nezdařil.

Studie P. Kitzlera představuje velice cenný příspěvek k interpretaci jedné z nejstarších latinských *passio*, jež se stala vzorem pro další podobné mučednické texty, příspěvek, který svým významem přesahuje hranice českého prostředí. I když první oddíl v podstatě pouze shrnuje stav dosavadního bádání o tomto textu, druhá část zaměřená na jeho recepci přináší zcela nový pohled na toto provokativní dílo. Jak P. Kitzler v této části ukazuje, rozpačité reakce provázely toto svědectví o raněkřesťanském mučednickém heroismu už od nejstarších dob a vyrovnávání s jeho revolučním odkazem ve formující se katolické církvi procházelo různými peripetiemi. Tomuto neobyčejně

zajímavému procesu však dosud nebylo věnováno žádné systematické odborné pojednání a právě tuto mezeru v bádání o *Passio Perpetuae* se studie P. Kitzlera pokouší zaplnit.

Jiří Šubrt (Olomouc)

JORDANES, *Gótské dějiny / Římské dějiny*. K vydání připravil, přeložil, poznámkami a předmluvou opatřil STANISLAV DOLEŽAL. Praha: Argo (*Memoria medii aevi*) 2012. 332 s.

Obě Jordanova historická díla, v originále zkráceně obvykle označovaná jako *Getica*¹ a *Romana* a sepsaná někdy kolem roku 550 po Kr., jsou důležitým, aktuálním svědectvím o proměně světa v přelomové době mezi zanikajícím starověkem a rodícím se středověkem. To je také bezesporu jejich nejzajímavější rys, který může oslovit „širší čtenářské publikum“ se zájmem o historii a dějiny literatury, na něž se edice nakladatelství Argo *Memoria medii aevi* obrací především. K takovému publiku se řadí i autor této recenze, protože se primárně obdobím pozdní antiky nezabývá.

Při pohledu na tuto knihu je třeba na jednu stranu vyzvednout vůbec první příležitost seznámit se s Jordanem v českém překladu, na druhou stranu ale skutečnost, že zmíněný „přechodový“ ráz obou děl není podle mého soudu v tomto vydání dostatečně zdůrazněn. Přitom právě díky němu jsou oba Jordanovy texty především cenné, nikoli snad historickým výkladem, který překladatel v mnoha pasážích musí pro srozumitelnost doplňovat a korigovat rozsáhlým (a zde jistě spolehlivým) poznámkovým aparátem, nikoli záplavou osobních či geografických jmen uváděných v různých jazykových variantách, výčty odlehlých lokalit či zabíjených panovníků odumírající římské říše. Jordanovo dílo je přes všechny nedostatky a úskalí originálu, který se nechte vždy hladce, zároveň hodnotným výkladem o stěhování národů, resp. o vzestupu a pádu římské říše (nebo o tom, co její dědicové na Východě pokládali z těchto dějinných událostí za důležité). Navíc v sobě zejména *Getica* obsahují zlomky mnoha dnes již nedochovaných pramenů. Konečně jsou oba texty pozoruhodným dokladem nově se ustavujícího žánru „národní historie“. To vše sice předesílají editoři knihy na předsádce, ale dále bohužel tyto motivy díla nerozvíjejí a nezdůrazňují vyváženě.

¹ *Getica* vlastně nepřesně, neboť se zabývají kmenem Gótů, byť ten je s Gety směřován a zaměňován.

Graficky krásně připravená kniha osloví na první pohled nejen obálkou a frontispisem, ale i několika precizně zpracovanými mapami. Překlad je uveden rozsáhlou předmluvou, respektive několika předmluvami, které nejdříve shrnují velmi skoupé životopisné informace o Jordanovi. Autor tu sice velmi podrobně uvažuje o různých možnostech Jordanových biografií, nezabývá se však otázkou, proč vůbec Jordanes své dílo napsal, že se totiž velmi pravděpodobně hlásil ke germánskému kmenu Gótů, který do jisté míry na pozadí dějin římské říše oslavuje (třebaže svá *Getica* končí poznámkou, že to vše nevyprávěl kvůli jejich slávě, ale „kvůli slávě toho, kdo nad nimi zvítězil“). Místo toho je věnována veliká pozornost např. různým podobám jmen Jordanova „zaměstnavatele“ Gunthiga. Zajímavá je úvaha o Jordanově vyznání, které patrně bylo křesťanské, jak naznačuje kromě několika pasáží v textu také pozornost, kterou Jordanes věnuje biblickým genealogiím a jejich propojení s dějinami světových říší v úvodu *Roman*.

Vůbec jsou předmluvy zaměřeny převážně filologicky, na mnoha místech dle mého soudu příliš podrobně, i když solidně. Jako příklad lze uvést výklad o různých odstínech slova *quasi* v souvislosti s Jordanovým etnickým původem na s. 9, podobně v souvislosti s užíváním slůvka *pene* a úvahami o jeho původu místním; navíc tyto reflexe těžko mohou skončit jednoznačnou hypotézou. Je otázka, nakolik tyto vývody patří do spíše populárně laděné knihy.

S. Doležal se věnuje velmi podrobně také časovému určení obou Jordanových děl, které do jisté míry zpřesňuje poměrně přesvědčivým způsobem (*Getica* měla být dokončena nejdříve na konci roku 551, *Romana* na podzim 552). Obsáhlá pasáž je věnována taktéž zdrojům obou Jordanových děl, zejména těm, které byly již důsledně prozkoumány starším filologickým badáním (Prokopios, Paulus Orosius, rozsáhlý exkurz je věnován vztahu Jordanových *Getik* k nedochovanému dílu Cassiodorovu, což je dle mého soudu odbočka odborně cenná, ale v této edici opět poněkud nadbytečná). Překladaťel vypočítává velmi podrobně všechny odkazy a autory stručně charakterizuje (jako např. i málo známého Festa). Jordanes byl dle Doležala „otrokem svých zdrojů“, ale nepochybně svým eklektickým postupem i značnou důvěrou, které měly za následek uvádění často si navzájem odporujících informací, nebyl ve své době výjimkou a jistě jej nelze jednoznačně odsuzovat: podrobnější úvod k postupům pozdněantických historiků a jejich práci s předlohami by jistě usnadnil vnímání tohoto komplikovaného díla.² Možná

---

² Svůj smysl by snad mělo i vyznačení citovaných pasáží přímo v textu jiným fontem. V předmluvě je jen stručně poznamenáno, že Jordanes by byl za svůj způsob práce, kterým chtěl nepochybně i vzdát hold dávným autorům, zejména ve spi-

by stálo za zmínku také to, že různí autoři jsou citováni různým způsobem (např. Priscus doslovným citátem v 35. kapitole, jiní autoři jen zběžně či nepřesně, někdy Jordanes dokonce porovnává svědectví různých autorů).

Autor předmluvy věnuje velkou pozornost nevalné úrovni Jordanovy latiny, zmiňuje jeho odchylky od klasické normy, jako jsou redukce dvojhlásek či záměny samohlásek, které jsou ovšem pro pozdní fázi latiny poměrně typické. Snad by stálo za to připomenout, že jazykové kolísání se pravděpodobně objevuje i v jednotlivých rukopisech díla, které se odlišují především v psaní vlastních jmen, jak je v poznámkách mnohokrát průběžně uváděno. Skoro úplně schází rozbor literární úrovně textu. Za pozornost by možná stál topický úvod *Getik* (autor se vydává se svou lodičkou na širé moře neprobádaného tématu) i *Roman* (autor sbírá květy předchozích spisovatelů), různé přímé řeči aktérů, které jsou velmi pravděpodobně Jordanovou fikcí, nebo nápadná záliba v genealogiích takřka biblického rázu.

Také o historických souvislostech děl, stejně jako o „skutečné“ či mytické historii Gótů či Římanů a o geografickém kontextu se z rozsáhlých předmluv čtenář dozví poměrně málo. Informace tohoto druhu v knize obsaženy jsou, je však třeba je získávat z velmi rozsáhlých poznámek: zobecnění a převedení řady informací do úvodu by dle mého soudu dílo čtenáři ještě lépe zpřístupnilo. Nepovšimnuta zůstává např. zvláštní pozornost, kterou Jordanes věnuje v úvodu *Getik* Británii, jež pak sama o sobě dále už ke slovu nepřichází (na rozdíl od Skandzy, tj. snad Skandinávie pokládáné za kolébkou Gótů/Getů). U výkladu o splynutí Gótů a Getů, tj. „omylu“ či „zbožné lži“, které nebyly jen Jordanovým specifikem, by stálo za to zmínit, jaké je převažující psaní názvu kmene v originále (*Gothi*, překladatel neupozorňuje na dovednou fúzi poznámek o Getech a Gótech v kapitole páté). Jordanes Gótům nepochybně stranil a jejich přednosti vyzdvihoval, ať už byly jeho motivace jakékoli.

Nepochybně cenná je Doležalova stručná pasáž o „druhém životě“ a významu Jordanova díla, která je dovedena až do 20. století, včetně zmínky o vlivu na švédskou historii a identitu. Bylo by jistě zajímavé srovnat podrobněji Jordanovy výklady o původu Gótů s historií jiných kmenů a s jejich pozdějším životem ve středověku i raném novověku. Ocenil bych souvislejší zmínku o dochování rukopisů Jordanova díla, které jsou pouze zběžně zmíněny u úvah o jazykových kvalitách práce. V ediční poznámce je uveden pouze podrobný přehled dosavadních edic a překladů obou textů.

---

su *Romana* označen za plagiátora. V poznámce 391 je např. jakoby na okraj zmíněno, že Jordanes píše spíše románový příběh než historii. Přitom by bylo možné se opírat o práce Bohumily Mouchové či Václava Marka.

Překladu lze vytknout velmi málo: naopak, je třeba zdůraznit, že autor dokázal udělat z poněkud „kostrbatého“, obsahově poněkud stereotypního a jazykově většinou nenáročného originálu poměrně čtivý text. Zmínit můžeme poněkud nedůsledné překládání názvu řeky Dunaj v 5. kapitole *Getik*: Jordanes používá většinou pojmu *Danubium*, překladatel úvodem překládá pojem *Ister* bez vysvětlení jako Dunaj, pak zase uvádí v souladu s originálem pojmy *Danubius* a *Ister*. *Tanaïs* (Don) zase ponechává v původní podobě. Soudím také, že by se v překladu měla zachovat obě jména slavného antického města, Trója i Ílion (20. kapitola *Getik*), u Sirmia by stálo za to uvést i označení *Srēm* apod.

Velmi výjimečné jsou ne zcela obratné formulace jako „postačí být řečeno“ závěrem 12. kapitoly *Getik* (*dixisse sufficiat*), „s okázalostí hodnou kráľů uhořel“ (26. kapitola *Getik*, *cum regali pompa crematus est*, kde by se snad více hodil překlad pasivní vazbou) či „natolik potření“ (kapitola 53). Jiný překlad či výklad než „pocházel z podivuhodného rodu Balthů“ by snad umožňoval úsek 29. kapitoly *Getik*: *cui erat post Amalos secunda nobilitas Balthorumque ex genere origo mirifica*.³ Snad by byl vhodnější i jiný překlad věty o mnohokrát rozebírané Jordanově *conversio* (*ante conversionem meam*, „dokud jsem se neuchýlil k duchovnímu životu“), navrhol bych přeložit opravdu jako „obrácení“, které skýtá širší sémantické pole. Na začátku 48. kapitoly se v jedné větě třikrát opakuje v různých tvarech sloveso „vyložit“, ačkoli originál užívá tři různých sloves (*revolvere*, *prosequi*, *expone-re*). Podobně v 53. kapitole se dvakrát poměrně blízko po sobě objevuje vazba „Jakmile se to dozvěděl“, ačkoli originál se i zde odlišuje. Poněkud posunutý je myslím překlad spojení *Qui Theodoricus iam adulescentiae annos contingens expleta pueritia* jako „Theoderich již nebyl žádné dítě ...“ (kap. 55). Je otázka, proč byla poeticky přeložena jen jedna část metafory o sbírání kvítků (moudrosti, starších děl) na začátku *Roman* apod. Trochu už výkladem je překlad „nedosáhnou vyššího vzdělání“ (v orig. jen *mediocribus*, tamtéž). Obrátit by bylo třeba slovosled v paragrafu č. 91 („Byli odrazení a zahrání na útěk Vejští“).

Jen někde autor svůj překlad, který nutně někdy musí být spíše interpretací, vysvětluje poznámkou (kap. 48); je otázka, proč by jezdcí nemohli při Attilově pohřbu zároveň jezdit a zpívat.⁴ Je možné v textu překladu tak jednoznačně emendovat na *Sirmium* a *Vindobonu* (s. 97) nebo *Sávu* (v orig. Saum, s. 102)? Obecně se mi jeví, že jména z originálů nejsou upravována vždy jed-

³ Spíše „překlepem“ je formulace „nevisejí“ plachty v kapitole 29.

⁴ Pozn. 501 k 48. kapitole *Getik*.

notným způsobem, i když je mi samozřejmě jasné, že při díle takové povahy a takového geografického záběru je každá jednota ošidná.

Poznámky jsou zpracovány velmi podrobně,⁵ ale jako doprovod „čtenářského překladu“ jsou svým rozsahem na hranici únosnosti, neboť jsou k samotnému textu překladu minimálně v poměru 1:2 (154 stran překlad, 90 stran poznámky, tištěné ovšem menším písmem). Poznámkový aparát je navíc – podle mého soudu čtenářsky ne zcela vstřícně – podle úzu této ediční řady umístěn až za oběma texty. Obecně věnuje v aparátu o *Getikách* autor větší pozornost reáliím římským a hlavně potom opět jazykovým záležitostem. Za všechny zmiňme pozn. 177, kde jsou uvedeny všechny možné varianty uvedených osobních jmen, ale čtenář neznalý problematiky by jistě uvítal spíše stručnou historickou informaci o rodině Amalů, respektive uvedení Jordanových informací na pravou míru. Čtenářsky vstřícnější by asi bylo redukovat uvedení různocnění řady osobních či místních jmen, které by mělo smysl spíše v kritické či alespoň zrcadlové edici a ztěžuje vnímání již tak dosti odlehlých reálií, a naopak vysvětlit historický kontext a reálie jako např. *federati* či *diocese* (pojem známý spíše v církevním kontextu, který ovšem v antických souvislostech má původně jiný význam), nebo zmínit roli papeže ve složité politice či vůbec obecně připomenout tendence vedoucí k rozpadu římské říše a stále většímu vlivu „barbarů“ na ni, jehož jsou Gótské dějiny nepochybně odrazem. Překladatel by měl také uvést, v jakém překladu uvádí Ammiana Marcellina (pravděpodobně v Českově, což ovšem z poznámek není hned jasné).

V 34. kapitole se překladatel pokouší lokalizovat některé řeky zde uvedené, chybí však úvaha o možných umístěních Attilova sídla. Obecně S. Doležal ale uvádí dle svých možností na pravou míru v souladu s posledními výsledky bádání o dané problematice většinu Jordanových omylů. Pouze místy může zarazit skutečnost, že někde překladatel „jen“ porovnává výpověď různých antických děl (Orosia, Hieronyma) s Jordanem, jindy se naopak dosti obsírně opírá o analýzu odborné literatury. Ještě větší otázka nastává u *Roman*, zda má smysl všechny reálie vykládat jako u *Getik*, protože Jordanes zde obecně hovoří o známější historii, ale hranici je opět těžké vést (Doležal např. podrobně komentuje různé panovníky starých říší Blízkého východu, ale menší pozornost věnuje izraelským králům nebo nezduřazuje význam pověsti o římské vlčici, již Jordanes podrobně vypráví).

⁵ A jazykově i pravopisně velmi pečlivě, chybí např. jen čárka v pozn. 256. Poněkud nadbytečná se jeví pozn. 410 – „o tomto Andagovi bude ještě řeč“. Jinde by naopak vnitřní odkazy smysl měly, jako u smrti Alarichovy (kapitola 30 a 42).

Podrobnější analýzy v kontextu celých *Getik* by si zasloužilo zevrubné líčení dějin Hunů, jejich vůdce Attily a bitvy na Katalaunských polích (pro Vizigóty a Ostrogóty vlastně bratrovražedné), což je jedna z pasáží, kde má Jordanes nesporný přínos i pro historii (přítom je do jisté míry líčena z pohledu nepřátel Říma!). I literárně se zdá být vrcholem tohoto díla, jež tempo výkladu zrychluje právě pro padesátá léta 5. století, kdy se také stále více prolínají dějiny upadajícího Říma a Gótů.

V souvislosti s *Římskými dějinami* se domnívám, že formule „Miluj boha i bližního“ nutně nevylučuje, že by adresátem díla byl papež. Více by měla být zdůrazněna hlavně pro středověk typická snaha propojit dějiny starých říší Blízkého východu s biblickou a potom i římskou historií, což je asi největší zajímavost tohoto jinak stroze „analistického“ a kompilačního díla. Dále je třeba ocenit překladatelovo důsledné upozorňování na zdroje, které má u tohoto díla obzvláštní smysl. Je ovšem otázka, jaký účel vlastně *Romana* měla: snad nešlo jen o „vzdání holdu“ dávným autorům, ale i o stručné, „učebnicové“ vylíčení vzestupu a pádu starého Říma, které se s líčením dějin Gótů vlastně zrcadlově doplňuje.

Je pochválit je nutno bohaté přílohy recenzované knihy. Je škoda, že u map není nikde uvedeno, podle jakých podkladů byly připraveny ani kdo je jejich autorem. V legendě k mapě římské říše (s. 288) trochu zvláštně působí legenda „sousedé a nepřátelé“, možná by bylo vhodnější uvést: „kmeny mimo římskou říši“. Stejně tak by bylo dobré do všech tří map zanechat alespoň největší moře a nejdůležitější řeky, často Jordanem zmiňované. Uvítal bych vysvětlení, co přesně se rozumí pod „trasou migrací“, a zdůraznění, že Attilovo sídlo lze určit jen zhruba (mapa stěhování národů na s. 290/291). Cennější by byla podrobnější mapa východních oblastí, stěžejních pro Jordanova *Getica*, nebo Itálie. Důležité jsou i přehledy panovníků římské a germánských říší.

Díky recenzované publikaci se může s Jordanovým dílem český čtenář seznámit vůbec poprvé v kvalitním překladu. Tato kniha však valorizuje zejména ty stránky Jordanova odkazu, které jsou zajímavé v první řadě pro klasického filologa, a navíc často uvádí poznatky, jež by se spíše hodily do kritické edice obou textů. Pro zájemce o antickou historii či historiografii zůstává proto uvedený počín řekneme ve dvou třetinách cesty. Překlad uchovává Jordanovu výjimečnou schopnost propojit nesouvislé zdroje a vytvořit z nich na první pohled jednotný celek, daná publikace by měla ale více zdůrazňovat tenkou hranici mezi realitou a fikcí, jež je pro Jordanovo dílo typická.

Jan Zdichynec (Praha)

PAVEL OLIVA, *Polybios a jeho svět*. Praha: Arista – Baset 2013. 84 s.

Tato útlá publikace, která vyšla v roce, v němž prof. Pavel Oliva oslavil své krásné životní jubileum, je monografickým doplňkem k jeho překladu Polybiových *Dějin* publikovanému ve čtyřech svazcích v letech 2008-2012 (posouzení sv. I-II: JAN BURIAN, *Auriga* LIII, 2011, s. 164-165, sv. III-IV: VÁCLAV MAREK, *Auriga* LV/2, 2013, s. 111-115). Cíl sledovaný v této práci přibližuje autor v upřímné a velmi osobní předmluvě, formulované promyšleně tak vhodně, že kniha sama se obejde bez závěru: svazek má být ucelenější doplňující informací k poznámkám k jednotlivým Polybiovým knihám, jejichž rozsah samozřejmě mohl být jen omezený. Zároveň má poskytnout systematictější informace o Polybiově osobnosti, politických a společenských poměrech jeho doby, přiblížit způsob jeho uvažování a objasnit jeho politické i lidské postoje, odrážející se velmi zřetelně v řadě významných aspektů jeho historického díla. Olivovi se podařilo – i tím, že nechává často mluvit samotného Polybia – úspěšně přiblížit nejen osobnostní a autorské rysy tohoto historika (jedné z mála skutečně blíže známých osobností helénistického období), ale i ambice kritického helénistického dějepisce v mantinelech reálných politických poměrů a osobních vazeb.

P. Oliva se věnuje vybraným tématům v sedmi kapitolách. V první, nazvané „Život a doba“, se pojednává o Polybiově rodině a kariéře, poměrech v Achajském spolku a v Řecku vůbec, posouzeny jsou pochopitelně vztahy s Makedonií a Římem. V další kapitole je podána souhrnná informace o Polybiově literární tvorbě, pak následuje pro Polybia zcela zásadní téma, totiž charakter jeho historických postupů při výkladu historických událostí, tedy metoda jeho pragmatické historie. P. Oliva oprávněně usuzuje, že i Polybios při veškeré snaze o objektivizaci svého výkladu zůstává pod vlivem řady apriorních soudů a předsudků. Dále se pak věnuje pozornost zajímavé a značně nevyhraněné roli bohů a osudu v Polybiově obrazu dějin. V kapitole „Ústava“ je důkladně pojednán Polybiův významný příspěvek do dějin antického politického myšlení (VI. kniha), totiž jeho teorie o vzniku kultury a typologie státních ústav, především pak jeho hodnocení (soudobé) římské ústavy jako nejlepší ústavy vůbec; lze dodat, že Polybios ve skutečnosti zřejmě nejvýše (vlastenecky) hodnotil zřízení Achajského spolku (srov. II, 37-38, psáno před porážkou a rozpuštěním spolku), které ovšem nezařazuje do pojednání o „nejlepších ústavách“, protože to nebylo zřízení městské (polisní), ale federální. V posledních dvou kapitolách se P. Oliva věnuje jednak Polybiově kritice historiků (tj. XII. knize *Dějin*), kde sám oprávněně kri-

tizuje některé Polybiovy přehnané odsudky (malá poznámka ke s. 60: Fabius Pictor nejspíš nebyl analista), jednak Polybiovu hodnocení osobností – politiků Achajského spolku, králů a významných Římanů.

K výbavě knihy patří obrazová příloha – mincovní portréty vládařů a ilustrace topografické. Mince popisovaná jako šekel s portrétem Hannibala je diskutabilní; spíše jde o podobiznu Hérakla/Melkarta z hispánského Cádizu; na titulním listu není římský as s hlavou Jána, ale stříbrná didrachma (tzv. *quadrigatus*), snad s podobou Dioskúrů stylizovaných jako Jánus. Užitečné jsou v textu zařazené mapky, které si však zasloužily důslednější redakční péči (např. na s. 6 jsou jazykově hybridní popisky, na s. 66 čteme Canae, Tyrénské moře, Lusitaniové; na Sicilii je dvakrát Agrigentum – to západnější má být Lilybaeum; na s. 78 vidíme Atény, jinde důsledně Athény). Zařazena je výběrová bibliografie k Polybiovi a jmenný rejstřík.

Prof. Oliva uzavřel touto nevelkou, ale velmi užitečnou knížkou svou záslužnou (a ne právě lehkou) práci na Polybiovi. Čtenář si ji může prostudovat jak před četbou Polybiovy Dějin, pro kterou tak bude připraven, tak až po jejich přečtení, aby si ověřil svůj vlastní dojem z četby.

Václav Marek (Praha)

LESLEY ADKINS – ROY A. ADKINS. *Starověké Řecko. Encyklopedická příručka.* Praha: Slovart 2011. 506 s.

V základních informacích o publikaci *Starověké Řecko* najdeme, že se jedná o český překlad knihy *Handbook to Life in Ancient Greece (Facts on File)* vydané v New Yorku 2004. Ve skutečnosti ale její kořeny sahají do roku 1998, kdy vyšla v prestižním Oxford University Press v paperbackovém vydání. Revidovaná příručka obsahuje zejména novou literaturu vydanou od sepsání první verze. Autoři knihy jsou svým vzděláním a původním zaměstnáním archeologové, kteří se od roku 2000 dali na dráhu profesionálních spisovatelů a od té doby vydali četné odborné i populárně naučné práce věnované různým obdobím světových dějin, mj. i starověkým civilizacím. Do češtiny byl kromě titulu *Starověké Řecko* přeložen v roce 2012 ve stejném nakladatelství i *Antický Řím*.

Recenzovaná encyklopedická příručka se zabývá dějinami starověkého Řecka od jejich počátků v době bronzové okolo roku 3300 př. n. l. až po rok 30 př. n. l, kdy se ptolemaiovský Egypt stal římskou provincií. Je uspořádána

tematicky do deseti základních kapitol, které se pokoušejí představit nejdůležitější oblasti života starověkých Řeků. Největší pozornost je věnována Athénám, což vzhledem k stavu dochovaných písemných pramenů nepřekvapuje, ale částečně i Spartě a jiným poleis. Poměrně dost prostoru se dostává i minójské a mykénské kultuře či helénistickému období.

Kromě samotného výkladu jsou součástí knihy také četná slovníková hesla. Např. celá druhá kapitola obsahuje abecedně uspořádané životopisy vládců a vůdců (s. 43-89) a i v dalších tematických oddílech najdeme přehledy krajů řeckého světa (s. 137-159), významných literárních autorů (s. 281-298), bohů, hérůů a mytologických stvoření (s. 304-349), typologie keramiky (s. 378-382) a slavných filozofů a vědců (s. 412-420). Publikaci je proto možné využít i jako encyklopedickou příručku, což je ostatně naznačeno i v jejím podtitulu. Encyklopedické části jsou tak na jedné straně pozitivem díla, neboť zájemce o danou problematiku si rychle může vyhledat příslušné slovníkové heslo, ale na druhé straně narušují plynulost výkladu a koncentraci při četbě.

V úvodu práce je čtenář upozorněn na možnost nahlížení zvolených témat „... z různých úhlů, takže o něm může být pojednáno ve více oddílech knihy“ (s. VII). Např. již uvedený přehled důležitých literátů neuvádí filozofy a vědce; ty najdeme až v části pojednávající o řeckém umění, filozofii a vědě. Stejně tak jsou např. informace o řecké keramice vloženy do kapitoly o řeckém hospodářství (s. 191-192) i do pasáží o umění (s. 378-389). Jako velmi vhodná se jeví kombinace tematického a chronologického přístupu k dané problematice, jak dokazuje např. ve třetí kapitole o řeckém vojenství charakteristika pojmu *hoplíté* (s. 97 a 103) a následně chronologicky podaný výklad o jejich výzbroji a výstroji (s. 105-113).

Za velké pozitivum knihy považují vhodné propojení poznatků z písemných a archeologických pramenů. Detailnějším rozboru archeologických pramenů je věnována pozornost nejenom v pasážích týkajících se minójské a mykénské kultury, v jejichž případě se novodobá rekonstrukce dějin opírá především o archeologické prameny, ale i v pasážích týkajících se pozdějších období. Jako pravděpodobně nejlepší příklad lze uvést opět tematický celek o řeckém vojenství a již rovněž výše zmíněné části věnující se materiálům používaným v hospodářství.

Pokud se týká členění publikace na jednotlivé tematické celky, vložila bych za první dvě části věnované řeckým dějinám kapitolu o geografii řeckého světa, která se v knize ocitla až jako čtvrtý oddíl. Pak by spíše měly následovat čtyři kapitoly zabývající se základními aktivitami téměř všech řeckých občanů, tj. vojenstvím (v knize třetí kapitola), hospodářstvím, obchodem

a dopravou (pátá kapitola), náboženstvím a mytologií (osmá kapitola) a každodenním životem (desátá kapitola). Až na závěr knihy bych umístila kapitolu o městu a venkovu (sedmá), o písemných dokladech (sedmá) a o umění, filozofii a vědě (devátá). Část zabývající se městem a venkovem bych přejmenovala, neboť se převážně koncentruje na architekturu.

Celkově lze publikaci charakterizovat jako obsáhlou příručku reálií, která v českém prostředí předčí již zastaralé a rovněž svým rozsahem a obsahem stručnější práce obdobného typu, např. knihu J. Bouzka a Ivy Ondřejové *Periklovo Řecko* (Praha 1989) či český překlad publikace francouzského badatele R. Flacelièra *Život v době Periklově* (Praha 1981). Další část recenze se tak pokusí českému čtenáři představit některé odlišné názory a také ty obsahové části, které postrádají v česky vydané literatuře adekvátní srovnání. Takto koncipované hodnocení bude přihlížet k základnímu tematickému rozčlenění práce.

První dvě kapitoly s názvy *Civilizace, městské části a říše* (s. 1-41) a *Vládcové a vůdci* (s. 43-89), přinášející stručný přehled dějin a životopisy významných osobností řeckého politického života, jsou mi jako historikovi nejbližší. Autoři se v nich snaží poukázat na určité nejasnosti a problémy studia řeckých dějin, což je ostatně vidět i v jiných oddílech knihy. Vyslovují např. pochybnost, zda mykénská Řekové vůbec někdy ovládali Krétu (s. 3) a zda invaze Dóřů a severozápadních Řeků „... způsobila dramatický pád mykénské civilizace. Navíc není takovýto vpád podložen archeologickými doklady. Úpadek byl možná způsoben změnou klimatu, která vedla k nedostatku úrody, hladomoru a následnému společenskému rozkladu“ (s. 5). Na rozdíl od českých monografií jsou občas uváděny jiné datace významných událostí. Archaická doba je chronologicky vymezena lety 750 až 479 místo obvyklejšího roku 499 nebo 500 coby počátku řecko-perských válek (s. 4). Systém vlády typický pro Spartu byl zaveden na počátku 7. století, stejně jako Velká rétra (s. 7). Z událostí athénských dějin je Drakontův zákoník datován do roku 620 (s. 17) a Periklés je spojován již s demokratickými reformami v roce 462/461 (s. 19).

Poněkud atypické je jednoznačné zařazení athénských hektémorů a spartských heilótů k nevolníkům jako jedné ze základních sociálních kategorií obyvatelstva řeckých poleis (s. 29). Jako polemické se jeví konstatování, že pozdější tyrané řeckého světa byli vojenští diktátoři a předchůdci moderní monarchie (s. 31). Odlišný postoj je zastáván i ke spartským syssitiím, jejichž členy se dle autorů nestávali spartští mladíci ve věku 20 let automaticky, ale byli do nich voleni (s. 28). Shromáždění spartských občanů – *apella* – se netýkalo všech spartských občanů, ale rozhodující byl také původ

a bohatství (s. 35). Krétské paláce jsou pak interpretovány spíše jako rozsáhlá sídla a administrativní centra než vyložené sídla vládců (s. 32 a znovu s. 220).

Třetí kapitola s názvem *Vojenství* (s. 91-129) považují za výborně zpracovanou souhrnnou studii o řeckém vojenství, s četnými detaily zejména o zbraních a výstroji. V poslední době bylo ovšem přeloženo do češtiny, zejména v nakladatelství Grada, několik příruček o řecké armádě. V tomto tematickém celku se např. poukazuje na to, že falanx byla používána od 4. století (např. s. 103), ale že má svůj původ snad ve Spartě už od 8. století (tamtéž). Řeší se tu i počet řad vesel a veslařů v řeckých triérách. Nyní se spíše přijímá teorie, že byly poháněny třemi řadami vesel a veslařů (s. 123). V publikaci ojediněle použité srovnání nějakého starořeckého a novodobého faktografického údaje se pak pojí k době 17. a 18. století, kdy maximální počet mužů na jedno veslo činil osm (s. 126). Čtvrtá část *Geografie řeckého světa* (s. 132-177) se od dosavadních českých příruček výrazně ničím neodlišuje.

V páté kapitole *Hospodářství, obchod a doprava* (s. 179-213) najdeme stručnou charakteristiku jednotlivých hospodářských odvětví, avšak poněkud stranou zájmu zůstaly ceny zboží a služeb. I když se dočteme, že průmysl v moderním slova smyslu neexistoval (s. 180), přesto je tento termín používán např. v souvislosti s konstatováním, že hlavním průmyslovým odvětvím byla výroba vína (s. 183). Dalším dokladem snahy autorů o zamýšlení se nad nejasnými a spornými tématy jsou úvahy o přepravě mnoha položek z jiných důvodů než obchodních, např. pro diplomatické účely (výměnné zboží nebo úplatky), náboženské účely či jako přepravní obaly (s. 192). Čtenáře může zaujmout i zajímavý detail, totiž informace o podílu dochované řecké keramiky, který činí pouhé 1 % všech hliněných nádob (s. 191).

Název šesté kapitoly *Města a venkov* (s. 215-249) příliš neodpovídá jejímu obsahu, neboť se vzhledem k nedostatku pramenů koncentruje především na architekturu měst a k venkovu se pojí okrajová část textu. V úvodu této části se mj. rozebírá také termín „vily“, doposud interpretovaný jako venkovské domy krále či aristokracie. Značil však spíše místní správní centra, případně mohly vily sloužit také jako náboženská centra (s. 223). Pojem „činžovní domy“ se používá pro obydlí chudých v athénském přístavu Peiraieus, ale pro jejich existenci nejsou uvedeny v knize žádné archeologické ani písemné doklady. Totéž konstatování platí pro tvrzení, že mnoho příkladů řecké architektury považovaných dříve za rané a datovaných do 7. století př. n. l. bylo později přerazeno do jiného období (s. 236).

Velmi zajímavou částí sedmé kapitoly *Písemné doklady* (s. 251-299) je pojednání o nápisech, jejich druzích, obsahu i dochování (s. 263-267). Pozornost upoutá i pasáž o makedonštině jako pravděpodobném dialektu řečtiny, příbuzném se severozápadní řečtinou; je však možné, že se jednalo o jiný, neindoevropský jazyk (s. 252). Část sedmé kapitoly se věnuje také gramotnosti, která snad činila okolo 20-30 %, s nižší úrovní u otroků a žen. Zatímco Sparťané byli v klasickém období převážně negramotní (s. 258), v Athénách v 5. století př. n. l. byla již zřejmě většina mužských občanů gramotná (s. 268).

Nejrozsáhlejší, osmá kapitola *Náboženství a mytologie* (s. 301-375) vysvětluje např. velmi detailně sled čtyř hlavních panhelénských slavností: olympijské, pýthijské, nemejské a isthmické (s. 363). Mezi názvy hlavních athénských slavností je zmíněna Démokratia (s. 366), zavedená po svržení vlády třiceti tyranů a znovuoživení demokracie v roce 403 př. n. l. V deváté kapitole *Umění, věda a filozofie* (s. 377-421) jsou uvedeny i některé další statistické údaje pojící se k řecké keramice, např. informace, že ze stylů malby se dá rozeznat více než 900 umělců. Známe však jen málo signatur, neboť se nacházejí pouze na 1 % keramiky (s. 389). Oproti zažitým představám o původu černofigurové keramiky v Athénách poukazují pasáže o korintské keramice na skutečnost, že v Korintě vznikla o sto let dříve (s. 386).

V části věnované řecké vědě je hodnocena velká athénská epidemie mezi lety 430-427 př. n. l. spíše jako tyfus nebo pravé neštovice než skutečný mor, i když přesná povaha této nemoci je stále nejistá (s. 409). V závěru kapitoly je pak vysvětlována absence technického pokroku v Řecku. Dosavadní výklad, tj. dostatek pracovní síly, není úplně zavrhován, ale pravděpodobnější vysvětlení tkví v řeckém přístupu k podřadnému společenskému postavení lidí, kteří zajišťovali manuální práci; každý, kdo se na ni pokusil aplikovat vědu, mohl snadno ztratit postavení ve společnosti (s. 411).

Poslední, desátá, kapitola s názvem *Každodenní život* (s. 423-449) přibližuje také postavení žen, na jejichž život se autoři recenzované knihy často zaměřují. Zde probírají otázku jejich přítomnosti na slavnostech a uvádějí, že na některých nebyly přítomny vůbec, ani nemohly navštěvovat skupinová představení v divadlech (s. 426). Možná se kromě specifických závodů panen konaných nedaleko Olympie účastnily atletických závodů i při jiných slavnostech, ale neexistují o tom přímé důkazy (s. 438). Kniha se nemohla vyhnout ani tématu homosexuality, která byla typická spíše u vyšších tříd (s. 440-441), a prostituce, přičemž mužská prostituce nebyla přijatelná a v Athénách mohla vést ke ztrátě občanství (s. 441).

V závěru publikace se nachází seznam knih, které si zájemce o dějiny starověkého Řecka může přečíst v češtině (s. 451-453), bibliografie k původnímu vydání (s. 454-465) a souhrnný rejstřík – věcný, jmenný a místní (s. 467-506). Dílčí seznamy literatury odkazující k závěrečné bibliografii jsou umístěny i za jednotlivými kapitolami. Kniha je doprovázena četnými černobílými mapami a obrazovými přílohami, což přispívá k její přitažlivosti pro čtenáře, i když se občas nejedná o příliš kvalitní reprodukce (např. s. 225, 330, 335). K pozitivům práce patří velmi pečlivá redakční úprava, neboť se v ní nevyskytují téměř žádné překlepy a pravopisné chyby.

Ivana Koucká (Olomouc)

Dějiny světa. Globální dějiny od počátků do 21. století. 1. Základy globálního světa od počátku do roku 1200 př. Kr. Vyd. ALBRECHT JOCKENHÖVEL. Český překlad JIŘÍ PONDĚLÍČEK a JAN HLAVIČKA. Praha: Vyšehrad 2012. 475 s.; ***2. Starověké světy a nové říše. 1200 př. Kr. až 600 po Kr.*** Vyd. GUSTAV ADOLF LEHMANN – HELWIG SCHMIDT-GLINZER. Český překlad KARLA KORTEOVÁ, HELENA MEDKOVÁ, PAVEL KOLMAČKA a DAVID SANE-TRNÍK. Praha: Vyšehrad 2012. 478 s.

Recenzované dílo má velký rozsah nejen časový, ale i teritoriální a již svým názvem napovídá, o co v něm má jít. Hned na začátku budiž řečeno, že názvu svým obsahem odpovídá ne zcela bez výhrad: dějiny jsou zde podávány v globálním měřítku, pokud možno ve stálých souvislostech naší Země. Podíleli se na něm světově proslulí němečtí odborníci na vybraná témata a je zásluhou editorů, že se pokusili jednotlivé specialisty upozornit na nutnost dodržování globálního náhledu, což není vždy jednoduché a také se ne vždy podařilo. Držíme však v ruce dílo nadhledové, v němž jsou většinou upřednostněny pohledy z ptačí perspektivy, které čtenáři mají umožnit propojovat si jednotlivé události a chápat je v kontextu.

Globální dějiny lidstva budou mít celkem šest dílů, což není mnoho. O to koncentrovaněji a rozvázněji musel být vybírán náhled na ony události, které jsou z globálního hlediska významné, tak, jak to vyžadovala jednotná koncepce celého díla, přičemž se jednotlivé díly přesahují, a líčení dějin tak plynule přechází do další epochy. Dějinám pravěku a starověku jsou věnovány

první dva díly. Třetí díl je věnován „Výkladům světa a světovým náboženstvím období 600 až 1500“, čtvrtý se věnuje „Objevům a novým strukturám období 1200 až 1800“, pátý vzniku moderny v období tzv. dlouhého 19. století a poslední, šestý díl se věnuje globalizaci – období od roku 1880 až po dnešek.

První díl obsahuje úvodní slovo Joschky Fischera ke koncepci celého podniku, slovo, které by žádný čtenář neměl přeskočit – zde je totiž vysvětlen důvod, proč psát globální dějiny, je zde ukázáno, že pojem globalizace sice vznikl až v nedávné době, je však na Zemi přítomen od počátků dějin lidstva, tento fenomén tedy započal před mnoha miliony let. Dále je zde vysvětleno, jak se v recenzovaných *Dějinách lidstva* nahlíží (nebo by mělo být nahlíženo) na historii: „na koexistenci a vzájemné působení kultur v různých epochách“ se zde „poprvé nahlíží z globální, nikoli eurocentrické nebo severoatlantické perspektivy“ (s. 13, což ovšem ne zcela konvenuje s obsahem, jak jinak bychom mohli vidět kapitolu označenou jako „Vzdálené oblasti“, v níž se probírají dějiny Afriky, Číny staré Ameriky, severoamerické Arktidy a Arktidy?). V „Závěrečném rozhlédnutí“ Albrechta Jockenhövela je záměr díla přesněji definován jako „univerzální dějiny člověka v jejich globálním a regionálním propojení“ (s. 439).

První díl obsahuje základní kapitoly „Rané dějiny lidstva“ (*Vývoj člověka do konce starého paleolitu; Od vzniku neandertálce po konec ledových dob; Vznik a konsolidace jazyků*; s. 33-104), „Neolitizace a rané městské struktury“ (*Neolitizace a rané sociální struktury; Od prvních vesnic k raně městským strukturám*; s. 107-154), „Raně vyspělé kultury“ (*Starověký Egypt; Mezopotámie; Arabský poloostrov; Harappská kultura; Chetitská říše; Kréta, Mykény a Kypr*; s. 155-292), „Měď a bronz – nové technologie“ (*Měď, megality a nové technologie; Doba bronzová – epocha mezi prehistorií a civilizací*; s. 293-356), zmíněné „Vzdálené oblasti“ (*Afrika – stojatá voda dějin?; Prehistorická a raně dynastická Čína; Kultury staré Ameriky – americké dějiny jsou vzhledem k „extrémně rozmanitým životním prostorům“ koncentrovány „na dějiny osídlení Ameriky a na kulturní prostory Střední Ameriky a oblast And“ (cit. ze s. 395); Na okraji oikumeny*; s. 357-438) a končí „Závěrečným rozhlédnutím“ (sic! nikoli ohlédnutím!, s. 439-449). Následují povinné části – *Seznam literatury, Chronologický přehled* (zahrnující dobu od asi 4-3 mil. let po počátek 1. tis. př. Kr.), *Jmenný a Místní rejstřík*. Díl je koncipován sice chronologicky, ale jeho časový úsek, označený v podtitulu, neodpovídá striktně obsahu – dějiny Ameriky jsou např. dovedeny v různých částech dokonce až do 9. st. po Kr., v líčení mayské kultury dokonce až do 17. st. po Kr.

Druhý díl také začíná úvodem (tentokrát jednoho z editorů, Gustava Adolfa Lehmana), který vysvětluje, proč není možno „kaleidoskopicky vylíčit vývoj veškerých lidských populací a kultur, o nichž by se podle platných archeologicko-chronologických měřítek dalo s větší či menší jistotou říci, že se časově kryjí s obdobím euroasijského starověku“ (s. 13). Tím je jasně řečeno, že se autoři tohoto dílu nebudou zabývat jinými kontinenty. Ve zmíněném úvodu nastiňuje G. A. Lehmann mj. vztah mezi Evropou a Asií i časový rámec líčeného období, včetně zdůvodnění posunutí tradičního data konce starověku z r. 476 na období přelomu první a druhé poloviny 7 st. po Kr., řadí tedy – ve shodě s většinou nových názorů na konec antiky – závěr starověku až za období tzv. pozdní antiky, na začátek slovanské kolonizace Balkánu a především tažení muslimských Arabů do Přední Asie a velké části Středomoří (s. 15). Do úvodní části jsou zahrnuty i podkapitoly *Egejský svět a východní Středomoří* a *Foinická kolonizace západního Středomoří*, které jsou důležité pro pochopení dalšího historického vývoje ve středomořském starověkém světě. Následují kapitoly „Starověké státy a kultury“ (*Vzestup a pád novoasyrské říše; Říše íránské; Starověký Izrael; Svět řeckých států do konce perských válek; Umění attické a komedie a tragédie, Vrchol klasického řeckého umění; Krize peloponéské války*, s. 37-218), „Antická oikumena“ (*Imperium Romanum; Řím a židovské války; Říše Sásánovců a její sousedé; Náboženství a pozdní antika*, s. 219-320), „Velké asijské říše a kulturní transfery“ (*Dějiny Indie; Čína do konce období Chan; Náboženství Hedvábné cesty; Čína v době po dynastii Chan a Výhled do středověku*, s. 321-442). I tento díl zakončuje *Seznam literatury, Rejstřík jmen osob, mytologických postav a národů* a *Rejstřík místních názvů*. Velmi stručný *Chronologický přehled*, který je také součástí těchto závěrečných příloh, je teritoriálně rozdělen na Přední východ/Egypt, Asii, Evropu a Ameriku a časově obsahuje období od 12. st. př. Kr. po vládu císaře Justiniána – nezahrnuje tedy ono období do pol. 7. st., které si autoři vytýčili jako dobu konce starověku. Z předchozího období připomíná pouze *australopithecus afarensis* (asi před 4-3 mil. let).

Ve zmíněném výhledu do středověku srovnává autor, Helwig Schmidt-Glintzer, vývoj Číny a celý východoasijský prostor a římskou říši s jejím širokým okolím a vlivem na evropské dějiny, úpadek dynastie Chan a rozpad římského imperia a shledává tu na jedné straně více podobností, než na straně druhé odlišností. Vysvětluje také příčiny jisté izolace obou kulturních okruhů, tedy proč přes vzájemné kontakty (především díky Hedvábné cestě) neexistovalo mezi těmito velkými říšemi žádné podstatnější „uvědomělé“ soužití, a poukazuje na to, že vzájemné spojení mezi Čínou a Římem fungo-

valo díky jiným, „okrajovým“ národům. Přechod k novému „globálnímu“ řádu vidí Schmidt-Glinterz až ve století třináctém, kdy Západ vytáhl do křižáckých válek a na Východě začal Džingischán dobývat velká území.

Je nicméně třeba podotknout, že chronologický postup neumožňuje vždy dodržet přesahovou koncepci a kulturní dějiny nejsou vždy adekvátně vtaženy do jednotlivých kapitol tak, aby z nich vyplývalo vzájemné ovlivňování, či naopak izolace jednotlivých fenoménů doby. K vylíčení do hloubky jdoucích globálně vylíčených světových dějin by ovšem bylo zapotřebí mnohem více svazků, a pokud možno mezinárodního složení expertů, kteří by zajistili opravdový nadhled, který by potlačil světonázor jednotlivce ve prospěch kolektivního konsenzu mezinárodního týmu odborníků.

Český překlad revidovali i u nás většinou renomovaní odborníci, takže se na výsledný český text můžeme spolehnout. Nakladatelství Vyšehrad pohlíželo jazykovou i technickou stránku, v dílech se nevyskytují gramatické chyby a překlepy či jiné nešvary. Celkově je tedy dílo vydařené a doporučitelné pro svou čtivou formu především širší veřejnosti. Důležitý je také rejstřík (pro oba díly ho připravil Filip Outrata), který je podle náhodných kontrol spolehlivý.

Napsat globální dějiny je extrémně obtížné, ale ačkoli je pravděpodobné, že dílu bude vytykáno opomenutí toho či onoho, či přílišné zkrácení / zdůraznění líčení jednotlivých dějinných událostí, berme tento počín jako průlomový a pokusme se na něj navazovat. Možná by stálo za zvážení vytvářet jakási suplementa k jednotlivým svazkům. Od devadesátých let minulého století se diskutuje o možnostech a potřebách zajistit líčení dějin – minimálně Evropy – *sine ira et studio* národních zájmů. Recenzované dílo sice pochází ze specializace německých autorů, přesto se však – alespoň v recenzovaných prvních dvou dílech – snaží o objektivní náhled na světové dění po celé Zemi. Asijská či americká odborníci by v něm jistě našli místa a témata, která by viděli jinými očima, protestovali by proti označení „Vzdálené oblasti“ (I. díl, s. 357). Proto by dílu prospěl mezinárodní tým autorů.

Přes všechna upozornění na úskalí „globální“ historie považují recenzované díly *Dějiny světa* za velmi podnětné a doporučeníhodné.

Jana Keparťová (Praha)

HELGUS NIKITINSKI, *De laudibus Monasterii Westphaliae metropolis*. Neapoli in aedibus La scuola di Pitagora 2012. 247 s.

Tato kniha vyšla u příležitosti 15. kongresu, který uspořádala International Association for Neo-Latin Studies na Westfälische Wilhelms-Universität Münster (5.-11. srpna 2012) na téma Neo-Latin as a language of religion and politics – *Litterae neolatinae, sedes et quasi domicilia rerum religiosarum et politicarum*. Její autor přednášející latinskou literaturu středověku i novověku na univerzitě v Münsteru a na univerzitě v Moskvě zvolil žánr oblíbený od starověku, spojený s charakteristikou měst, která má šířit jejich slávu. Jak píše v předmluvě, zarazilo jej, že Münster se netěší takové proslulosti jako jiná německá města, ačkoliv jeho kulturní historie byla bohatá a vynikajících osobností, které v ní hrály úlohu, nebylo zanedbatelné množství. Již v úvodu autor uvádí skutečnost, k níž se potom vrací podrobněji v textu, totiž že nikoliv Conradus Celtis, nýbrž Rodolphus Langius (s. 15) vydal jako první již roku 1486 *carminum librum*, což dosvědčuje i David Chytraeus (s. 54).

K chvále kulturního života v minulosti Münsteru zvolil H. Nikitinski latinu. I když místy promlouvá sám Nikitinski, srozumitelně a kultivovaně – především v úvodech a v hodnoceních nebo v partiích shrnujících obsah latinských pramenů –, naprostou většinou dává slovo těm, kteří ve svých dílech k oslavě i ke kritice Münsteru sami užívali latinu ve staletích počínaje patnáctým, takže čtenáři může ukázat jejich úlohu při utváření kulturního klimatu jejich vlastními slovy buď v próze, nebo ve verších.

V kulturní historii Münsteru sleduje Nikitinski tři etapy, z nichž první začíná již zmíněným Langiem s jeho přáteli a dalšími patřícími do období reformace a trvá až do vypuknutí novokřtěnecké bouře roku 1534 (s. 50-51). V druhé etapě od konce 16. století do poloviny 17. století působili Hermannus Hammelmann, věnující se historii literatury, Hermannus a Kerssenbrock, jenž vylíčil *furors anabaptisticos*, a Godefridus de Raesfeld, zmíněný proto, že povolal do města jezuitu a svěřil jim slavnou místní školu. Ve třetí etapě od poloviny 17. století do jeho konce figurují Bernardus de Mallincrodt, Ferdinandus de Furstenberg, Fabius Chisius a Bernardus Rottendorffius. Osmnácté století, i když se literárnímu a kulturnímu životu věnují nadále jezuité, nepovažuje Nikitinski již za tolik významné jako předchozí období.

Předtím však, nežli se Nikitinski podrobněji věnuje těmto osobnostem, představuje čtenáři v kapitole *De origine urbis Monasteriensis* (s. 17-42) založení Münsteru a vzdělání i působení prvního biskupa münsterské diecé-

ze v 9. století, sv. Liudgera. V následující části *De moribus Monasteriensium et natura loci* (s. 25-42) pokračuje stejnou metodou: nejprve sám velmi stručně popisuje obyvatele dnešního města i jeho polohu, chválí jako roční dobu podzim a pak rychle přechází k textům autorů Wernera Rolevincka a jeho dílu *De laude antiquae Saxoniae nunc Westphaliae dictae* z roku 1474, Hermanna a Kerssenbrock z roku 1564 s detaily o vzhledu, povaze i charakteru Westphaliae, kteří líčí, někdy i bez slitování, vzhled, povahu i charakter a zvyklosti jejích obyvatel i průběh tamějšího karnevalu. Jako třetí úryvek v této úvodní řadě vybral k vyvážení stručnou, strážlivou charakteristiku, kterou napsal Adamus Adamus (1610-1663).

V dějinách Münsteru i Vestfálska hrála významnou úlohu *schola Paulina*, po proměnách ve staletích existující dodnes jako Gymnasium Paulinum, založená patrně již roku 797 jako katedrální škola. K její nové fázi a intelektuální a většinou i vysoce mravní úrovni přispěli Langius (†1519), jeho příbuzný i žák Buschius (†1534), kterého vypravil na studia do Itálie, aby z nich měl užitek jako on sám, Camenerus (†1535), jenž byl spolužák Erasmův v holandském Deventeru a Murmellius (†1517). Jejich životopisy Nikitinski představuje na základě studia literatury a podává i svědectví současníků i pozdějších nebo na ně odkazuje a uvádí i jejich osobnostní slabiny. U každého z nich pak jsou ukázky jeho tvorby veršové nebo prozaické. Celou tuto část uzavírá seznam knih, jež užívali *studiosi bonarum litterarum Monasterienses* v 16. století (s. 43-101).

Následující část (s. 102-120) zabírají události související s hnutím novokřtěnců, o němž je podáváno svědectví především z díla Hermanna a Kerssenbrock, a opět nechybí verše, jak je Nikitinského dobrý zvyk, Johanna Fabricia Bolanda z roku 1546. Poté již se čtenář pobaví (s. 121-130) kritikou Justa Lipsia uveřejněnou v souboru dopisů roku 1590, a to jak místního počásí, tak hostinců, nápojů a jídel v nich podávaných i o inkognito návštěvě švédské Kristýny v Münsteru roku 1654, jak ji zachytil neznámý jezuita ve svém dopise. Vyprávěcí část uzavírají portréty Christopha Bernarda von Galen a Ferdinanda von Fürstenberga, münsterských biskupů a knížat (s. 131-139). Před appendixy je ještě zábavný *Libellus de rerum varietate* o tom, jak se dostal Seminar für lateinische Philologie des Mittelalters und der Neuzeit na Münsterské univerzitě do míst, kde sídlí, i praktická, vtipná doporučení (nejen pro účastníky kongresu) míst, kde poskytuje Münster dobré služby k uspokojení hladu a žízně (s. 141-146).

Důležitou část tvoří čtyři appendixy o přísných regulích *scholae Paulinae* v 16. století, vlastní životopisy učeného Bernarda von Mallincrodt, Ferdinanda von Fürstenberga a verše Fabia Chisia-Chigi, pozdějšího papeže Alexandra

VII., pobývajícího ve funkci papežského legáta při vyjednávání vestfálského míru několik let v Münsteru, charakterizující město jako *nimborum patria*, v níž *unus enim prohibetur aquae (quis crederet?) usus et scelus est puris fauces perfundere lymphis*.

H. Nikitinski představuje kulturní latinské milieu Münsteru od jeho počátku až do 17. století včetně, a to velmi poučeným vyprávěním o osobnostech, které je vytvářely, i reprezentativními úryvky z jejich díla. Klade důraz na jejich spojení s významnými osobnostmi jako Agricolou, Erasmem a řadou Italů. Uvádí bohatou literaturu (a zřejmě jen z důvodu, aby kniha nenabyla většího rozsahu, není vedle užitečného jmenného rejstříku zařazen její celkový soupis), přebírá úryvky z již publikovaných děl a starších edic, ale jako zkušený editor je na některých místech s velkým rozmyslem textově upravuje, připojuje stručný a vhodný komentář. Také obrazový materiál je dobrým i zajímavým doprovodem k textu, který až na drobná nedopatření je vytištěn pečlivě. Ačkoliv se autor z různých důvodů zdráhal ujmout se sepsání této knížky, podařilo se mu vytvořit inspirativního průvodce po kulturních dějinách města v jazyce, jenž byl po určitou dobu nedílnou součástí jeho kultury.

Bohumila Mouchová (Praha)